

Andrzej Pastwa

Walor współczesnych prawno-instytucjonalnych narzędzi poszukiwania prawdy w procesie o nieważność małżeństwa : w nurcie „hermeneutyki odnowy zachowującej ciągłość ”

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 55/1, 45-79

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. ANDRZEJ PASTWA
Uniwersytet Śląski

WALOR WSPÓŁCZESNYCH PRAWNO- INSTYTUCJONALNYCH NARZĘDZI POSZUKIWANIA PRAWDY W PROCESIE O NIEWAŻNOŚĆ MAŁŻEŃSTWA. W NURCIE „HERMENEUTYKI ODNOWY ZACHOWUJĄCEJ CIĄGŁOŚĆ”¹

Treść: Wstęp. – 1. Znaczenie prawne Instrukcji *Dignitas connubii*. – 2. Znaczenie prawne orzecznictwa Trybunału Roty Rzymskiej. – 3. Znaczenie prawne papieskich przemówień do Roty Rzymskiej.

Wstęp

Otwarcie nowego roku sądowniczego 2008 przebiegało pod znakiem setnej rocznicy ogłoszenia przez Piusa X konstytucji apostołskiej *Sapienti consilio*², przywracającej do życia Trybunał Apostolski Roty Rzymskiej. Świętowanie tego wydarzenia Benedykt XVI związał z refleksją na temat poczucia sprawiedliwości, które w pracy sędziego kościelnego zawsze winno się przekładać na autentyczną służbę zbawczej komunii³. Papież przypomniał, że współczesne sędziowskie stosowanie prawa szczególnie doprasza się afirmacji sprawiedliwości – immanentnej w systemie *ius Ecclesiae* i nade wszystko związanej z samą istotą małżeństwa. „Jedynym sposobem, by oprzeć

¹ BENEDYKT XVI, „Piękno prawdy o małżeństwie, objawionej przez Chrystusa”. Przemówienie do pracowników Trybunału Roty Rzymskiej [27 I 2007], „L'Osservatore Romano – wydanie polskie” [dalej: OsRomPol] 28 (2007) nr 5, s. 33.

² PIUS X, *Constitutio apostolica „Sapienti consilio”* [29 VI 1908], „Acta Apostolicae Sedis” [dalej: AAS] 41 (1908) s. 425-440.

³ BENEDYKT XVI, „Prawne znaczenie wyroków rotalnych”. Przemówienie do pracowników Trybunału Roty Rzymskiej [26 I 2008], OsRomPol 29 (2008) nr 3, s. 33.

dzieło jurysprudencyjne na trwałym fundamencie, jest pojmowanie go jako prawdziwe stosowanie *prudentia iuris*, roztropności, która w żadnym wypadku nie jest tożsama z arbitralnością lub relatywizmem, ponieważ pozwala odczytywać w wydarzeniach obecność lub brak specyficznej relacji sprawiedliwości, jaką stanowi małżeństwo ze swą rzeczywistą wartością ludzką i zbawczą⁴. W ten sposób Benedykt XVI nawiązał do treści ostatniego spotkania Jana Pawła II z audytorami Roty Rzymskiej w 2005 roku, kiedy to papież mocno zaapelował o dostrzeganie fundamentalnego związku, jaki istnieje między procesem małżeńskim a poszukiwaniem obiektywnej prawdy⁵.

Orzeczenia sądów w procesach *de nullitate matrimonii* muszą konsekwentnie opierać się na zasadach sprawiedliwości i jej powszechnych normach. To zaś może zapewnić – mówił Benedykt XVI we wspomnianym przemówieniu rotalnym – świadome przyjęcie adekwatnej „postawy” hermeneutycznej. Owszem, wszyscy pracownicy wymiary sprawiedliwości w Kościele winni wziąć sobie do serca ostatni apel Jana Pawła II (2005), by nie pojmować prawa w duchu mentalności pozytywistycznej. Za warte przytoczenia uznał papież wypowiedziane podówczas słowa: „Zdrowa hermeneutyka prawna wymaga [...] wizji obejmującej całość nauczania Kościoła, tak aby można było organicznie łączyć każde twierdzenie z tradycją. W ten sposób będzie można uniknąć zarówno selektywnych i wypaczonych interpretacji, jak też jałowych krytyk poszczególnych stadiów”⁶.

Niniejsze, doniosłe jubileuszowe *memento* byłego bliskiego współpracownika, a dziś wybitnego następcy Jana Pawła II, daje kanonistom-teoretykom prawa małżeńskiego oraz sędziom trybunałów kościelnych asumpt do głębszego namysłu nad znaczeniem instrumentów prawno-instytucjonalnych, w które posoborowi papieże-prawodawcy kościelni wyposażyli Kościół z zamiarem odnowienia, ugruntowania i udoskonalenia procedur wyświechtania prawdy w procesie o nieważność małżeństwa. Warto w tym kontekście uczynić przedmiotem badań następujące kwestie: w pierwszym punkcie – istotność norma-

⁴ Tamże, s. 32-33; por. tenże, „*Piękno prawdy o małżeństwie*”..., s. 33.

⁵ JAN PAWEŁ II, „*Przyjąć naukę Kościoła o małżeństwie*”. Przemówienie do audytorów Trybunału Roty Rzymskiej [29 I 2005], OsRomPol 26 (2005) nr 4, s. 24, n. 4.

⁶ Tamże, s. 25, n. 6; BENEDYKT XVI, „*Prawne znaczenie wyroków rotalnych*”..., s. 33.

tywną Instrukcji *Dignitas connubii*, w drugim – walor orzecznictwa Trybunału Roty Rzymskiej, w trzecim – znaczenie prawne papieskich przemówień do wymienionego Trybunału.

1. Znaczenie prawne Instrukcji *Dignitas connubii*

Kilkuletni okres obowiązywania Instrukcji *Dignitas connubii* z 25 stycznia 2005 roku⁷ pokazuje, jak ważne narzędzie poszukiwania prawdy w procesie o nieważność małżeństwa zyskały trybunały diecezjalne i międzydiecezjalne⁸. Taką, jednoznaczną opinię o niniejszej specjalnej procedurze „małżeńskiej” wyrażał już na początku jej obowiązywania Benedykt XVI. Swe pierwsze przemówienie rotalne papież rozpoczął optymistycznym nawiązaniem do faktu wejścia w życie nowej instrukcji, będącej „swoistym *vademecum*, nie tylko gromadzącym przepisy obowiązujące w tej dziedzinie, ale wzbogacającym je o dodatkowe rozporządzenia, konieczne dla właściwego stosowania tych przepisów”⁹.

Warto w skrócie przypomnieć genezę owej cennej inicjatywy ustawodawczej, której początki sięgają lat osiemdziesiątych, tuż po promulgacji Kodeksu Prawa Kanonicznego (KPK 1983)¹⁰. Formalnie, długą drogę przygotowania dokumentu rozpoczęło powołanie przez Jana Pawła II 24 lutego 1996 roku Komisji międzydykasterialnej (z udziałem reprezentantów Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej, Apostolskiego Trybunału Roty Rzymskiej, Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych¹¹), której zadaniem było przygotowanie pierw-

⁷ PONTIFICIUM CONSILIUM DE LEGUM TEXTIBUS, *Instructio „Dignitas connubii” servanda a tribunalibus dioecesanis et interdioecesanis in pertractandis causis nullitatis matrimonii* [25 I 2005], „Communicationes” [dalej: ComCan] 37 (2005) s. 11-89.

⁸ Zob. R.J. KASLYN, *The Role of History and Context in Church Law: The Instruction Dignitas Connubii as One Case in Point*, „The Jurist” [dalej: Jur] 70 (2010) s. 1-28.

⁹ BENEDYKT XVI, „*Umiłowanie prawdy a proces o nieważność małżeństwa*”. *Przemówienie do pracowników Trybunału Roty Rzymskiej* [28 I 2006], OsRomPol 27 (2006) nr 4, s. 28.

¹⁰ Wskazują na to badania G.P. MONTINIEGO – G.P. MONTINI, *L’istruzione „Dignitas connubii” sui processi di nullità matrimoniale. Una introduzione*, „Quaderni di diritto ecclesiale” 18 (2005) s. 343, przyp. 5.

¹¹ Skład Komisji, skupiającej po dwóch reprezentantów zgłoszonych przez wymienione dykasterie, był następujący: F. Daneels (przewodniczący), Ch.J. Scicluna (sekretarz), R. Funghini, J. Huber, U. Navarrete, V. de Paolis – zob.

szego projektu zbioru porządkującego materię prawną procesu małżeńskiego (*una normativa di attuazione specifica del Codice*¹²) wedle kryteriów i metody zastosowanych przy powstaniu Instrukcji *Provida Mater*¹³. Wypada zaznaczyć, że sam papież w przemówieniu do Roty Rzymskiej z 18 stycznia 1998 roku – odnosząc się bezpośrednio do wcześniej podjętych decyzji – rangę i wartość przyszłej nowej instrukcji wiązał bezpośrednio z udoskonaleniem wymiaru sprawiedliwości w sprawach małżeńskich, zarówno w wymiarze przedmiotowym, jak i proceduralnym¹⁴. Owocem prac Komisji międzydykasterialnej były dwa schematy – pierwszy z lutego 1999 roku: *Primum Schema a commissione approbatum* (przesłany do konsultacji 27 konferencjom episkopatu różnych kontynentów), drugi z lipca 2000 roku: *Primum Schema recognitum* (z załączonymi *Vota et Animadversiones Conferentiarum Episcoporum una cum moderum expensione ex parte Commissionis Interdicasterialis*)¹⁵. Druga Komisja¹⁶, której zadaniem było przygotowanie trzeciego projektu instrukcji (dodajmy: w czym miały dodatkowo partycypować Kongregacje: Doktryny Wiary oraz Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów zakończyła swe prace w 2002 roku opracowaniem *Novissimum Schema*. Dnia 4 lutego 2003

S. HAERING, *Eine neue Eheprozeßordnung? Streiflichter zu einem Gesetzentwurf*, in: *Communio in Ecclesiae Mysterio. Festschrift für Winfried Aymans zum 65. Geburtstag*, hrsg. K.-Th. Geringer, H. Schmitz, St. Ottilien 2001, s. 162; F. DANEELS, *Una introducción general a la Instrucción „Dignitas connubii”*, „Ius Canonicum” [dalej: IusCan] 46 (2006) s. 34-35.

¹² IOANNES PAULUS II, *Allocutio Summi Pontificis ad Iudices, Administros Advocatosque Rotae Romanae coram admissos* [22 I 1996], ComCan 28 (1996) s. 5, n. 4.

¹³ SACRA CONGREGATIO SACRAMENTIS, *Instructio „Provida Mater”* [15 VIII 1936], AAS 28 (1936) s. 313-361; PONTIFICIUM CONSILIUM DE LEGUM TEXTIBUS, *Instructio „Dignitas connubii”...*, s. 14; J. HERRANZ, *Istruzione „Dignitas connubii”: la sua natura e finalità* [Praesentatio Instructionis „Dignitas connubii”. I. *Sermo habitus a Card. Iuliano Herranz Praeside Pontificii Consilii de Legum Textibus*], ComCan 37 (2005) s. 93.

¹⁴ IOANNES PAULUS II, *Allocutio Summi Pontificis ad Iudices, Administros Advocatosque Rotae Romanae coram admissos* [18 I 1998], ComCan 30 (1998) s. 10, n. 5.

¹⁵ Zob. F. DANEELS, *Una introducción...*, s. 35; zob. szerzej – S. HAERING, *Eine neue Eheprozeßordnung...*, s. 163-173; L.G. WRENN, *A New Procedural Law for Marriage Cases?*, Jur 62 (2002) s. 198-199, 206-208.

¹⁶ Zob. interesujące uwagi na temat prac drugiej Komisji – L.G. WRENN, *A New Procedural Law...*, s. 208-210.

roku Jan Paweł II zdecydował, że przygotowanie i edycja ostatecznego tekstu dokumentu należeć będzie do Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych¹⁷. I tak się też stało. Po upływie niespełna dwóch lat, 25 stycznia 2005 roku została wydana *de mandato Summi Pontificis Ioannis Pauli II* Instrukcja *Dignitas connubii*¹⁸. Pod dokumentem swe podpisy złożyli przewodniczący i sekretarz Papieskiej Rady ds. Tekstów Prawnych.

„Najważniejszym wkładem tej Instrukcji – mówił Benedykt XVI w cytowanym przemówieniu do Rady (2006) – jest wskazanie, w jakiej mierze i w jaki sposób należy stosować w sprawach o orzeczenie nieważności małżeństwa normy zawarte w kanonach dotyczących zwykłego procesu spornego, z uwzględnieniem norm specjalnych, jakich wymagają sprawy, których przedmiotem jest stan osób i dobro publiczne”¹⁹. Papieskie oświadczenie zawiera istotny przekaz merytoryczny, umożliwiający pogłębioną eksplorację znaczenia Instrukcji *Dignitas connubii* w porządku normatywnym Kościoła. Wszak, nie zatrzymując się na samej genezie dokumentu i odnotowaniu analogii z Instrukcją *Provida Mater*²⁰, rzetelnego objaśnienia domaga się kwestia, którą zwerbalizował syntetycznie wybitny znawca przedmiotu G.P. Montini, a mianowicie problem usytuowania wymienionej Instrukcji w hierarchii źródeł prawa kanonicznego²¹. Nie przesądzając, jak dalece Benedykt XVI chciał – w przytoczonej opinii – zaan-

¹⁷ *Postquam laborem examinaverat a Commissione peractum, Litteris datis die 4 februarii 2003, Romanus Pontifex statuit ut [...] hoc Pontificium Consilium [de Legum Textibus] textum definitivum instructionis circa normas in re vigentes tandem appararet, et in lucem ederet. Quod ad effectum deductum est ope novae Commissionis interdicasterialis et consultis Congregationibus et Tribunalibus Apostolicis quorum interest – PONTIFICIUM CONSILIUM DE LEGUM TEXTIBUS, Instructio „Dignitas connubii”... , s. 14.*

¹⁸ Wartość poznawczą ma samo zakończenie dokumentu: *Hanc instructionem, de mandato Summi Pontificis Ioannis Pauli II pro hac vice dato, die 4 mensis februarii anni 2003, ab hoc Pontificio Consilio, arcte cooperantibus Congregationibus pro Doctrina Fidei et de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum atque Tribunalibus Signaturae Apostolicae et Rotae Romanae exaratam, idem Romanus Pontifex, die 8 mensis novembris anni 2004 approbavit atque iussit ipsam statim a die publicationis ab universis ad quos pertinet servandam esse – tamże, s. 89.*

¹⁹ BENEDYKT XVI, „Umilowanie prawdy a proces...”, s. 28-29.

²⁰ Zob. J. HERRANZ, *Istruzione „Dignitas connubii”... , s. 93.*

²¹ G.P. MONTINI, *L’istruzione „Dignitas connubii” nella gerarchia delle fonti, „Periodica de re canonica” [dalej: PRMCL] 94 (2005) s. 417-476.*

gażować swój nauczycielski autorytet, prawnicy-matrymonialiści, a zwłaszcza sędziowie kościelni, są zobligowani, by słowa papieża potraktować jako punkt odniesienia w toczącej się dyskusji na ten temat. Owszem, biorąc pod uwagę stanowczy ton wypowiedzi ojca św., trudno uznać za przypadkowe kontekstualne przywołanie – jeśli nie wprost, to *implicite* – treści kan. 1691 (KPK 1983)²². A chodzi o rzecz niebagatelną – o faktyczną, acz nieformalną aprobatę stanowiska doktrynalnego, firmowanego prominentnymi nazwiskami G.P. Montiniego oraz F. Daneelsa (przewodniczącego Komisji międzydykasterialnej)²³, stanowiska, które w niniejszej normie kodeksowej widzi podstawowe kryterium interpretacyjne omawianej Instrukcji²⁴.

Próbie usytuowania *Dignitas connubii* w porządku normatywnym Kościoła wypada rozpocząć od uwag wstępnych, by nade wszystko odnieść się do żywo dziś dyskutowanej kwestii o znaczeniu podstawowym. Otóż w dość zgodnej opinii komentatorów dołączona do tytułu nazwa: „instrukcja” nie jest w pełni adekwatna²⁵. A to z racji, że sygnowany tą nazwą dokument co najmniej w paru „punktach” rozmija się z uregulowaniami trzech paragrafów kan. 34, opisujących materię

²² „W pozostałych kwestiach dotyczących sposobu postępowania, należy stosować, jeśli nie sprzeciwia się temu natura rzeczy, kanony o procesie w ogólności i o zwyczajnym procesie spornym, z zachowaniem norm specjalnych co do spraw o stanie osób i spraw odnoszących się do dobra publicznego”.

²³ O wyraźnej przewadze owej linii doktrynalnej zaświadcza m.in. J. Otaduy, który choć podziela opinie wymienionych kanonistów w kwestiach natury ogólnej, w tym punkcie (jak to sam ujmuje: w kwestii *habilitación legal* Instrukcji *Dignitas connubii*) deklaruje całkiem odmienne stanowisko (do zasygnalizowania różnic jeszcze wrócimy) – J. OTADUY, *El principio de jerarquía normativa y la instrucción „Dignitas connubii”*, IusCan 46 (2006) s. 79-81.

²⁴ Nie jest bez znaczenia już samo pojawienie się kan. 1691 we wstępie doktrynalnym dokumentu – PONTIFICIUM CONSILIIUM DE LEGUM TEXTIBUS, *Instructio „Dignitas connubii”...*, s. 13. Do tego faktu nawiązuje też G.P. Montini, gdy formułuje swą kluczową tezę: *Pur nell'esiguità e nell'ambiguità dell'accenno al prescritto del canone 1691 nel proemio dell'istruzione, si deve ritenere che si è di fronte ad un criterio interpretativo fondamentale della „Dignitas connubii”* [podkr. – A.P.] – G.P. MONTINI, *L'istruzione „Dignitas connubii” nella gerarchia...*, s. 425.

²⁵ Z drugiej strony trudno uznać to za ewenement, skoro z łatwością można przytoczyć wiele podobnych przykładów sprzed i po Vaticanum II – zob. R. SOBAŃSKI, *Komentarz do kan. 34*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, red. J. KRUKOWSKI, t. 1: *Księga I: Normy ogólne*, Poznań 2003, s. 93.

prawną *de instructionibus* (KPK 1983)²⁶. Skąd wątpliwości co do nazwy „instrukcja”?

Po pierwsze, na uwagę zasługuje problem kompetencji organu, który wydał dokument. Autorem Instrukcji *Dignitas connubii* jest Papieska Rada ds. Tekstów Prawnych. Publikując Instrukcję, działała ona na podstawie wyraźnego polecenia papieskiego – o czym dowiadujemy się z końcowej noty dokumentu²⁷. Na marginesie trzeba zauważyć, że wymieniona Rada sama z siebie nie jest zdolna wydawać dekretów ogólnych, o ile nie uzyska od papieża specjalnego pełnomocnictwa (mamy wtedy do czynienia z delegowaniem władzy ustawodawczej)²⁸. Czy tak było w tym przypadku? Odpowiedź może być tylko jedna: jakkolwiek mandat papieski udzielony Radzie do publikacji Instrukcji *Dignitas connubii* stanowił upoważnienie wyraźne i specjalne (*mandato [...] pro hac vice dato*), to z pewnością nie było to upoważnienie do wydania ustawy w formie dekretu ogólnego, w rozumieniu przepisu kan. 30 (a pomocniczo, przepisów kan. 29-34, KPK 1983)²⁹. Przesądza o tym art. 18 konstytucji apostołskiej *Pastor*

²⁶ „Instrukcje, które mianowicie wyjaśniają przepisy ustaw oraz rozwijają i określają racje, które należy uwzględnić przy ich zachowaniu, są dane na użytek tych, którzy mają się troszczyć o wprowadzenie ustaw w życie i obowiązują ich w wykonywaniu ustaw. Wydają je zgodnie z prawem w granicach swojej kompetencji ci, którzy posiadają władzę wykonawczą (§ 1). Postanowienia instrukcji nie zmieniają ustaw. Jeśli zaś któreś z nich nie dadzą się pogodzić z przepisami ustaw, są pozbawione wszelkiej mocy (§ 2). Instrukcje tracą moc nie tylko przez odwołanie wyraźne lub pośrednie przez kompetentną władzę, która je wydała, lub wyższą, lecz także przez wygaśnięcie ustawy, dla której wyjaśnienia czy wprowadzenia jej w życie, zostały wydane (§ 3)”; zob. szczegółowe analizy w tym przedmiocie – G.P. MONTINI, *L'istruzione „Dignitas connubii” nella gerarchia...*[2. *La „Dignitas connubii” in relazione alle istruzioni di cui al c. 34*], s. 430-451; zob. też obszerną bibliografię – tamże, s. 431, przyp. 16.

²⁷ Zob. wyżej przyp. 18.

²⁸ Przykładowo – zob. A. VIANA, *Problemas canónicos planteados por la instrucción „Erga Migrantes Caritas Christi”* [3 V 2004], *IusCan* 89 (2005) s. 276-282.

²⁹ „Kto posiada jedynie władzę wykonawczą, nie może wydać dekretu ogólnego, o którym w kan. 29, chyba że w poszczególnych wypadkach zostanie mu wyraźnie udzielona zgodnie z prawem przez kompetentnego prawodawcę, z zachowaniem warunków określonych w akcie jej udzielenia” (kan. 30). „Dekrety ogólne, wydawane przez kompetentnego prawodawcę dla wspólnoty zdolnej do przyjęcia prawa i zawierające ogólne przepisy, są ustawami we właściwym znaczeniu i rządzą się przepisami kanonów o ustawach” (kan. 29); zob. J. OTADUY, *El*

bonus, który stanowi, że dykasterie Kurii Rzymskiej nie mogą wydawać dekretów ogólnych bez specyficznej aprobaty papieskiej (*approbatio specifica*)³⁰. Wydaje się zaś rzeczą bezsporną, że publikując Instrukcję, Papieska Rada ds. Tekstów Prawnych dysponowała jedynie zwyczajną aprobatą papieską, tj. *in forma communi*³¹. Innymi słowy, chodziło o mandat³² do przygotowania i publikacji normy administracyjnej służącej aplikacji prawa. Potwierdzają to słowa zamieszczone we wstępie dokumentu: *Ideo leges processuales Codicis Iuris Canonici ad declarandam matrimonii nullitatem manent in toto suo vigore, ad quas semper referendum erit in instructione interpretanda*³³. Oparcie dla tak sformułowanej tezy daje – wedle G.P. Montiniego³⁴ – zbadanie dwóch kwestii: najpierw zakresu kompetencji dykasterii, która wydała Instrukcję *Dignitas connubii*, a następnie rodzaju władzy w ten akt zaangażowanej (*natura della potestà coinvolta nella pubblicazione*). Otóż Papieska Rada ds. Tekstów Prawnych nie ma władzy wykonawczej, nie jest władna wydawać instrukcji, a właściwy jej zakres kompetencji nie rozciąga się na dziedzinę prawa procesowego³⁵. Bezprzedmiotowe zatem byłoby ewentualne doszukiwanie się w regulacjach kan. 34 (normy kodeksowej *de instructionibus*) legitymacji do wspomnianych działań podjętych przez Papieską Radę. Co się zaś tyczy samej władzy udzielonej Radzie przez papieża do wydania *Dignitas connubii*, nawet jeśli treść mandatu papieskiego z jakiegoś

principio de jerarquía normativa..., s. 70-71; zob. szerzej – J.M. HUELS, *A Theory of Juridical Documents Based on Canons 29-34*, „*Studia canonica*” 32 (1998) s. 337-370; R. SOBAŃSKI, *Komentarz do kan. 29-34*, w: *Komentarz...*, s. 87-93.

³⁰ IOANNES PAULUS II, *Constitutio apostolica de Romana Curia „Pastor bonus”* [28 VI 1988], AAS 80 (1988) s. 864.

³¹ Zob. A. STANKIEWICZ, *Komentarz do art. 1*, w: *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. ROZKRUT, Sandomierz 2007, s. 23.

³² *I mandati del Sommo Pontefice circa la „Dignitas connubii” dovettero essere più di uno. Qui si considera solo quello che ha preceduto immediatamente la pubblicazione dell’istruzione. Più oltre si farà un cenno al mandato che ha dato inizio alla preparazione del testo della „Dignitas connubii”* – G.P. MONTINI, *L’istruzione „Dignitas connubii” nella gerarchia...*, s. 442, przyp. 33.

³³ PONTIFICIUM CONSILIUM DE LEGUM TEXTIBUS, *Instructio „Dignitas connubii”...*, s. 14; zob. J. OTADUY, *El principio de jerarquía normativa...*, s. 71.

³⁴ G.P. MONTINI, *L’istruzione „Dignitas connubii” nella gerarchia...*, s. 442-443.

³⁵ Zob. IOANNES PAULUS II, *Constitutio apostolica „Pastor bonus”...*, s. 901-902, art. 154-158.

powodu nie została upubliczniona, charakter owej władzy można ustalić na podstawie tekstu Instrukcji oraz innych źródeł³⁶. Ważny w tym względzie jest przytoczony wcześniej³⁷ *passus* o decyzji najwyższego prawodawcy, który zarządził, że *textum definitivum instructionis circa normas in re vigentes tandem appareret, et in lucem ederet*. Charakterystyczny zwrot *instructio circa normas in re vigentes* oznacza, że mandat papieża bezpośrednio odnosi przepisy *Dignitas connubii* do obowiązującego ustawodawstwa, innymi słowy – posiłkując się sformułowaniem z alokucji rotalnej z 1996 roku – Instrukcja stanowi *una normativa di attuazione specifica del Codice*³⁸. Ponadto, biorąc pod uwagę wolę prawodawcy deklarowaną w alokucji z 1998 roku³⁹ (i zakładając trwanie owej *voluntas Pontificis Romani*), wspomniany mandat dotyczy materii procesu małżeńskiego⁴⁰.

Po drugie, pytania co do adekwatności nazwy „instrukcja” rodzi także analiza omawianego dokumentu w przedmiocie jego funkcji i adresatów. I tu nietrudno wykazać, że *Dignitas connubii* nie mieści się w zakresie funkcjonalnym *instructiones*, wyznaczonym regulacjami kan. 34. Instrukcje wyjaśniają przepisy ustaw, do których nawiązują, i tym samym – w myśl dyspozycji kan. 16 § 3⁴¹ – służą ich urzędowej (lecz nie autentycznej) interpretacji. Gwoli ścisłości – taka interpretacja (*in re peculiari*) ma walor wiążący ograniczony

³⁶ G.P. MONTINI, *L'istruzione „Dignitas connubii” nella gerarchia...*, s. 444.

³⁷ Zob. przyp. 18.

³⁸ IOANNES PAULUS II, *Allocutio Summi Pontificis...* [22 I 1996], s. 5, n. 4.

³⁹ *In proposito, ed allo scopo di favorire una sempre migliore amministrazione della giustizia, sia nei profili sostanziali che in quelli processuali, ho istituito una Commissione Interdicasteriale incaricata di preparare un progetto di Istruzione circa lo svolgimento dei processi riguardanti le cause matrimoniali – TENZE, Allocutio Summi Pontificis...* [18 I 1998], s. 10, n. 5.

⁴⁰ Zob. G.P. MONTINI, *L'istruzione „Dignitas connubii” nella gerarchia...*, s. 446-477.

⁴¹ KPK 1983, kan. 16: „W sposób autentyczny ustawy interpretuje prawodawca oraz ten, komu on zlecił władzę autentycznego interpretowania (§ 1). Interpretacja autentyczna, dokonana w formie ustawy posiada taką samą moc co ustawa i wymaga promulgacji; jeśli tylko wyjaśnia słowa ustawy same w sobie pewne wtedy działa wstecz. Gdy ustawę zawęży lub poszerza [*si legem coarctet vel extendat*] albo tłumaczy wątpliwą, nie działa wstecz (§ 2). Interpretacja zaś dokonana w formie wyroku sądowego lub aktu administracyjnego w poszczególnej sprawie [*in re peculiari*], nie ma mocy ustawy i wiąże jedynie osoby oraz dotyczy spraw, dla których została wydana (§ 3)”.

do materii i osób, których instrukcja dotyczy. Stąd jest oczywiste, że w dokonywanej interpretacji instrukcja nie może – z uwagi na swe strukturalne podporządkowanie ustawie – wykraczać poza ten zakres. Mówiąc wprost: taka interpretacja nie ma znaczenia prawnego *si legem coarctet vel extendat*⁴². Z kolei nielatwo skorelować całościowo⁴³ dyspozycje *Dignitas connubii* z zakresem desygnowanym przez pozostałe dwa wyznaczniki instrukcji. Zapisane w kan. 34 funkcje rozwijania (*evolvere*) procedur wprowadzania ustaw w życie i określania (*determinare*) konkretnych sposobów wykonywania ustaw łączy – wedle G.P. Montiniego – wspólny mianownik: instrukcje wskazują, jakie procedury mogą oraz/lub powinny być zastosowane w celu realizacji ustawy⁴⁴. Kłopot z postrzeganiem *Dignitas connubii* jako klasycznej instrukcji rodzi pytanie, czy zakres funkcjonalny dokumentu obejmuje wyłącznie obszar aplikacji kodeksowych norm zwykłego procesu spornego odniesionych do spraw o nieważność małżeństwa (*normae secundum legem*)⁴⁵? Jak traktować te przepisy *Dignitas connubii*, które już wcześniej miały moc wiążącą – przede wszystkim jako zasady (reguły) ogłoszone przez magisterium papieskie – ale nie zostały sformalizowane w postaci norm procesowych w KPK 1983? Warto tu choćby przywołać ważne artykuły omawianej Instrukcji: o obowiązkach obrońcy węzła w sprawach *de nullitate matrimonii* z tytułu niezdolności – art. 56 § 4; o ograniczeniach dotyczących

⁴² Zob. F.J. URRUTIA, *Les normes générales. Commentaire des canons 1-203*, Paris 1994, s. 114, n. 331.

⁴³ Oczywiście należy przyjąć, że znaczna część przepisów *Dignitas connubii* harmonizuje ze wszystkimi elementami instrukcji. W opracowaniu G.P. Montiniego można znaleźć charakterystyczne przykłady (art. 11, 13, 14, 180 § 1, 232 DC) – G.P. MONTINI, *L'istruzione „Dignitas connubii” nella gerarchia...*, s. 435.

⁴⁴ *Le istruzioni [...] individuano [...] quelle serie di atti destinati ad assicurare l'attuazione della legge, assicurando in un contesto peculiare il raggiungimento non solo di quanto la legge nel suo oggetto puntualmente contiene, ma di quanto la legge si propone di raggiungere. Questa funzione delle istruzioni richiede normalmente una contestualizzazione (un abuso che si è verificato in relazione ad una legge e cui si intende ovviare con una proceduralizzazione; un uso locale che sembra porre in discussione l'osservanza di una legge; un quesito posto su un'incertezza rilevata nella osservanza di una legge), cui si risponde con la proposta o l'obbligo di una procedura volta ad equilibrare la situazione rendendo possibile l'osservanza piena della legge* – tamże, s. 434.

⁴⁵ Zob. J. OTADUY, *El principio de jerarquía normativa...*, s. 83-89.

przedstawiania spraw wpadkowych – art. 218; o warunkach osiągnięcia przez sędziego pewności moralnej – art. 247 § 2. Podobny problem dotyczy przepisów Instrukcji odnoszących się do utrwalonej praktyki jurysprudencji w jakimś przedmiocie, czyli określonej reguły kościelnego orzecznictwa, która ma moc ustawy, choć dotąd nie miała bezpośredniego umocowania w regulacjach kodeksowych. Dobrym przykładem może tu być przepis o równoważnej, czyli substancjalnej zgodności wyroków – art. 291 § 2 i 3. Jeszcze bardziej problematyczny – gdy idzie o sytuowanie *Dignitas connubii* w formalnych ramach normy kodeksowej o instrukcjach – musi wydawać się każdy przypadek unormowań *praeter legem*⁴⁶. Tę sytuację egzemplifikują przepisy Instrukcji: o kompetencjach Kościołów i wspólnot kościelnych niekatolickich wobec małżeństw mieszanych – art. 2 § 2; o właściwości trybunałów łacińskich w rozpatrywaniu ważności małżeństw katolików innych Kościołów *sui iuris* – art. 16; o zasadach obowiązujących przy ustanowieniu pełnomocnika i/lub adwokata – art. 101 i 102; o obowiązkach sędziego w zakresie przeprowadzania dowodu z biegłych – art. 209; o zasadach dotyczących dołączania do sentencji wyroku klauzul zabraniających zawarcie nowego małżeństwa – art. 251; o kosztach sądowych i nieodpłatnej obronie prawnej – art. 302-308. W końcu, karkołomna byłaby próba stosowania do omawianego dokumentu uregulowań kan. 34 w przedmiocie adresatów instrukcji⁴⁷. Instrukcje są wewnętrznymi normami administracji kościelnej; normami, w których najwyższa władza w Kościele wskazuje władzy niższego rzędu, jak wypełnić ustawę, a mianowicie: albo dostarcza jej wskazówek do właściwego rozumienia zapisów ustawy, którą należy realizować, albo też określa sposób, w jaki ustawę należy wykonać⁴⁸. Tymczasem adresatami *Dignitas connubii* są z całą pewnością adresaci kodeksowego ustawodawstwa *de processibus*⁴⁹. Trudno przy tym nie

⁴⁶ Zob. tamże, s. 92-94.

⁴⁷ Badał tę kwestię m.in. G.P. Montini, którego obszerną argumentację wypada w pełni podzielić (i odesłać zainteresowanego czytelnika do cytowanego opracowania, ponieważ wykraczałoby poza ramy niniejszego artykułu referowanie *in extenso* argumentów Montiniego) – G.P. MONTINI, *L'istruzione „Dignitas connubii” nella gerarchia...*, s. 436-441.

⁴⁸ J. OTADUY, *El principio de jerarquía normativa...*, s. 71.

⁴⁹ *D'altronde basterebbe chiedersi chi siano i destinatari della legge processuale codiciale per consentire (quale che sia la risposta) senza ombra di dubbio che vi è identità fra i destinatari della legge processuale codiciale e i destinatari*

zauważyć, iż dwa artykuły Instrukcji rozszerzyły jeszcze ten zakres. W pewnych bowiem warunkach, określonych regulacjami przywołanego art. 16 oraz art. 3 § 2⁵⁰, w orbicie jurysdykcji *coram Ecclesia catholica* znajdują się nie tylko wierni katolickich Kościołów wschodnich, ale także ochrzczeni niekatolicy i nieochrzczeni.

Dotychczasowe ustalenia, potwierdzające hipotezę o podporządkowaniu przepisów Instrukcji *Dignitas connubii* obowiązującym (*in toto suo vigore*) normom procesowym KPK 1983⁵¹, prowadzą do konkluzji, że mamy tu do czynienia nie z dokumentem legislacyjnym (o mocy ustawy), ale dokumentem administracyjnym o charakterze ogólnym. Niniejsza konstatacja koresponduje – jak precyzyjnie uzasadnia kard. F. Daneels⁵² – z rozpoznaniem w kan. 1691 klucza hermeneutycznego do omawianego dokumentu⁵³. W ocenie przewodniczącego Komisji międzykasterialnej oznacza to w aplikacji obowiązujących przepisów proceduralnych (przez kościelne trybunały diecezjalne i międzydiecezjalne) przyjęcie dwóch istotnych wyznaczników. Należy – po pierwsze – uznać pierwszeństwo norm procesu specjalnego o orzeczenie nieważności małżeństwa (kan. 1671-1691) przed procesowymi normami ogólnymi, dotyczącymi postępowania sądo-

della normativa della „Dignitas connubii”. La cosa è di assoluta evidenza – G.P. MONTINI, *L'istruzione „Dignitas connubii” nella gerarchia...*, s. 441.

⁵⁰ *Iudex autem ecclesiasticus illas tantum causas nullitatis matrimonii acatholicorum, sive baptizatorum sive non baptizatorum, cognoscit, in quibus status liber unius saltem partis coram Ecclesia catholica comprobetur oportet, salvo art. 114.*

⁵¹ Por. PONTIFICIUM CONSILIUM DE LEGUM TEXTIBUS, *Instructio „Dignitas connubii”...*, s. 14.

⁵² F. DANEELS, *Una introducción...*, s. 41-47.

⁵³ Polemiczną nadinterpretacją ze strony J. Otaduy'a jest przypisywanie reprezentantom niniejszego stanowiska apriorycznego formułowania wniosków z kan. 1691 w zakresie legitymizacji prawnej *Dignitas connubii*, kiedy w rzeczywistości punkt wyjścia i oś ich badań leży na płaszczyźnie interpretacyjno-aplikacyjnej – zob. MONTINI, *L'istruzione „Dignitas connubii” nella gerarchia...*[1.2: *L'applicazione dei canoni processuali generali alle cause di nullità matrimoniali*], s. 423-426. Jako przykład wspomnianego nieporozumienia można podać stwierdzenie: *Pero no es fácil establecer que el c. 1691 (que por lo demás apenas es alegado por la „Dignitas connubii”, como avierte el propio Montini) constituya un fundamento que habilite las normas de la Instrucción* – J. OTADUY, *El principio de jerarquía normativa...*, s. 80.

wego w ogólności i zwykłego procesu spornego⁵⁴. I konsekwentnie – po wtóre – należy przyjąć, że podporządkowanie przepisów Instrukcji *Dignitas connubii* normom kodeksowym oznacza – w świetle dyspozycji kan. 1691 – stosowanie w sprawach małżeńskich wspomnianych kanonów ogólnych *de processibus* z przestrzeganiem klauzuli „jeśli nie sprzeciwia się temu natura rzeczy”⁵⁵, tzn. z koniecznym uwzględnieniem specyficznej natury procesu małżeńskiego⁵⁶.

W oparciu o tak sformułowane założenia można podjąć próbę bliższego określenia administracyjnej natury Instrukcji *Dignitas connubii*. Już na wstępie wypada podzielić opinię G.P. Montiniego, który denominację dokumentu w postaci ogólnego aktu administracyjnego uściśla stwierdzeniem, że prawnoproceduralny profil *Dignitas connubii* wykazuje wyraźne cechy ogólnego dekretu wykonawczego. Ostrożność wszakże w tego rodzaju ultymatywnym zaszeregowaniu dokumentu – nawet wobec otwartej formuły kan. 33 § 1: *etiamsi edantur in directoriis aliusve nominis documentis* – podpowiadają dwie ważne okoliczności. Z jednej strony nie da się do końca skorelować ustaleń dotyczących adresatów omawianego dokumentu z odnośnymi dyspozycjami KPK 1983 w zakresie *decreta generalia exsecutoria*. Z drugiej strony istotną przeszkodą w uznaniu *Dignitas connubii* za ogólny dekret wykonawczy jest brak wymaganej – zgodnie z dyspozycją kan. 31 § 2 – publikacji w „Acta Apostolicae Sedis”, co ciekawe – inaczej, niż to było w wypadku poprzedniej instrukcji *Provida Mater* (opublikowanej w AAS)⁵⁷.

Trzeba natomiast za G.P. Montinim zauważyć, że nie sposób – mimo wcześniej sygnalizowanych wątpliwości i zastrzeżeń – afir-

⁵⁴ Zob. tamże, s. 41-42.

⁵⁵ Tu wypada raz jeszcze przypomnieć treść can. 1691 (w oryginalnym brzmieniu łacińskim): *In ceteris quae ad rationem procedendi attinent, applicandi sunt, nisi rei natura obste*, *canones de iudiciis in genere et de iudicio contentioso ordinario, servatis specialibus normis circa causas de statu personarum et causas ad bonum publicum spectantes* [podkr. – A.P.].

⁵⁶ Zob. F. DANEELS, *Una introducción...*, s. 42-47. Dobrą ilustracją znaczenia tego ostatniego wyznacznika jest uwaga G.P. Montiniego: *In alcuni casi è la stessa „Dignitas connubii a motivare esplicitamente il prescritto in base alla natura delle cause di nullità matrimoniale: cfr., per esempio, art. 65 § 2; 218; 303 § 1, 2°; cfr. pure art. 33 e 254 § 2 – G.P. MONTINI, L'istruzione „Dignitas connubii” sui processi...*, s. 348, przyp. 12.

⁵⁷ Tenże, *L'istruzione „Dignitas connubii” nella gerarchia...*, s. 461.

mować znaczącą pozycję *Dignitas connubii* w prawnym porządku Kościoła bez ogólnego (ramowego) odniesienia normowanej w dokumencie materii do kategorii *decretum generale*⁵⁸. Tym bardziej, że nie można przeoczyć lub zbagatelizować woli ustawodawcy, wyrażonej w poleceniu wydania *instructio circa normas in re vigentes*⁵⁹ oraz w wyraźnie wskazanym celu dokumentu: regulowania całej dyscypliny procesu małżeńskiego⁶⁰. Owszem, walor i ranga tak „zdefiniowanego” ogólnego aktu administracyjnego pozwalają przyjąć za „prawnie wiążące wszystkie przepisy kanonicznego prawa procesowego Instrukcji

⁵⁸ Tu objaśnienia domaga się stwierdzenie kanonisty: [...] *è chiaro che il Codice non intende elencare esaustivamente i tipi di decreti generali quanto piuttosto fornirne gli elementi caratteristici* – tamże, s. 461, przyp. 66. Autor odcina się od dość powszechnego stanowiska, że skoro dekret ogólny jest ustawą we właściwym znaczeniu, to kan. 29 (KPK 1983) winien znaleźć się w tytule I (księgi I): „Ustawy kościelne” (kan. 7-22) – zob. przykładowo M.J. CIÁURRIZ, *Comentario al c. 29*, in: *Comentario exegético al Código de Derecho canónico*, ed. Á. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña, Pamplona 2002³, vol. 1, s. 484-486. Otóż – jak zauważa H. Socha – niektórzy kanoniści (np. T.I. Jiménez Urresti, P.V. Pinto, F.J. Urrutia, A. Boni, J.M. Huels) zastosowane w KPK 1983 rozwiązanie systematyczne uzasadniają treściową odrębnością *decreta generalia* od *leges*: *Andere Autoren behaupten folgende inhaltliche Unterschiede: Gesetze seien auf Dauer angelegt und besäßen eine autonome Normativität. Allgemeine Dekrete ergingen dagegen nur für dringende zeitlich begrenzte Angelegenheiten und hätten lediglich gesetzesanwendende oder -ergänzende Funktion* [podkr. A.P.] – H. SOCHA, *Kommentar zum c. 29*, in: *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici*, hrsg. K. Lüdicke, Essen 1991, 29/3.

⁵⁹ PONTIFICIUM CONSILIUM DE LEGUM TEXTIBUS, *Instructio „Dignitas connubii”...*, s. 14.

⁶⁰ Jak podkreśla G.P. Montini: *Il dichiarato scopo di esporre tutta la materia processuale matrimoniale connesso con il riferimento generico al decreto amministrativo generale permette di superare agevolmente e positivamente tutte le secche delle domande circa il valore della „Dignitas connubii” nei suoi prescritti „extra legem”, „praeter legem”, nonché di interpretare correttamente i casi certi e dubbi di prescritti contra legem* – G.P. MONTINI, *L’istruzione „Dignitas connubii” nella gerarchia...*, s. 461. Na bazie tych samych przesłanek J. Otaduy jest skłonny wyciągać dalej idące wnioski: *Tampoco se puede decir que haya un equilibrio entre el contenido de la Instrucción y su condición de norma administrativa. „Dignitas connubii” reordena íntegramente el derecho procesal canónico en el ámbito más sensible y significativo, que es el proceso de declaración de nulidad matrimonial. A una norma administrativa difícilmente puede convenirle un alcance tan decisivo. El derecho procesal, por lo demás, es un derecho que debe ser introducido por ley* – J. OTADUY, *El principio de jerarquía normativa...*, s. 95.

Dignitas connubii, także wtedy, gdy nie istnieje, nie jest ewidentna i nie jest pewna ustawa (kanon prawa procesowego), którą chce się wykonać⁶¹.

W realizacji zadania eksplikacji odnośnych przepisów kodeksowych *Dignitas connubii* interpretuje je wedle ustalonych w KPK 1983 reguł. Interpretacje zarówno szerokie, jak i ścisłe – o charakterze wyłącznie deklaratywnym – są prawnie wiążące. Nie mają natomiast takiej mocy interpretacje, które bądź to zawężają lub poszerzają ustawę, bądź też tłumaczą ustawę wątpliwą⁶². Powód jest oczywisty. Administracyjna natura omawianego dokumentu – i to bez względu na jego szczegółową identyfikację: czy to instrukcji w sensie ścisłym, czy też instrukcji o pewnych cechach ogólnego aktu (dekretu) administracyjnego – implikuje podporządkowanie przepisów *Dignitas connubii* kanonom kodeksowym⁶³. Co więcej, w kontekście zapisanego w kan. 1691 zadania „aplikacji” (*applicandi sunt [...] canones de iudiciis in genere et de iudicio contentioso ordinario*) nie ma wątpliwości, że ewentualne przepisy Instrukcji *contra legem* (względnie *contra leges*) byłyby pozbawione mocy wiążącej (i jako takie mogłyby być uważane za bezprawne lub nieważne) w dwóch przypadkach: po pierwsze, jeśli wprost byłyby przeciwne ustawie⁶⁴, czyli konkretnie gdyby nie dało się zachować jednocześnie przepisu *Dignitas connubii* i przepisu ustawowego (kodeksowego); po wtóre, gdyby artykuły tego dokumentu zawężyły lub ograniczyły chronione ustawą uprawnienia podmiotowe, np. fundamentalne prawa wiernych⁶⁵ (do czego *nota bene* odnosi się kan. 1691 w *passus*: *servatis specialibus normis circa causas de statu personarum*)⁶⁶.

⁶¹ G.P. MONTINI, *L'istruzione „Dignitas connubii” nella gerarchia...*, s. 462.

⁶² Por. KPK 1983, kan. 16 § 2.

⁶³ *Allgemeine Ausführungsdekrete und Instruktionen sind ihrer Natur nach den Gesetzen, die sie ausführen wollen, untergeordnet und von ihnen abhängig* – H. HEIMERL, *Die Bindung der Verwaltung an das Gesetz im CIC 1983*, in: *Im Dienst von Kirche und Staat. In memoriam Carl Holböck*, hrsg. F. Pototschnig, A. Rinnerthaler, Wien 1985, s. 426; zob. G.P. MONTINI, *L'istruzione „Dignitas connubii” nella gerarchia...*, s. 462-464.

⁶⁴ Por. KPK 1983, kan. 20.

⁶⁵ Zob. KPK 1983, kan. 208-223.

⁶⁶ Zob. G.P. MONTINI, *L'istruzione „Dignitas connubii” nella gerarchia...*, s. 463. W tym kontekście kanonista w trosce o klarowność wyводу dodaje: *In tutti i casi di dubbio che concernano i prescritti della „Dignitas connubii”, ancor-*

Z natury administracyjnej (nie legislacyjnej) omawianego dokumentu wynikają jeszcze inne konsekwencje, które wypada tu pokrótce odnotować. Najpierw, jest oczywiste, że przepisy *Dignitas connubii* nie mają mocy unieważniającej i uniezdalniającej⁶⁷. Co się zaś z tym wiąże, naruszenie jakiegoś artykułu Instrukcji nigdy, samo w sobie, nie skutkuje ani nieważnością aktu, ani nieważnością wyroku sądowego⁶⁸. I na odwrót, realizacja przepisu Instrukcji nie może spowodować uchylecia (nawet częściowego) przepisów kodeksowych. W razie wystąpienia wątpliwości, czy weryfikuje się ta ostatnia sytuacja (gdym trudno jednoznacznie stwierdzić, że konkretny artykuł Instrukcji koliduje z normami kodeksowymi i jako taki nie ma mocy wiążącej), przepis *Dignitas connubii* winien być interpretowany nie tylko w zgodzie z regułami hermeneutycznymi KPK 1983, ale i wedle wcześniej ustalonej prawdy o nadrzędności tegoż ustawodawstwa⁶⁹. W końcu nale-

ché si possano applicare analogicamente i principi che attengono alle leggi, non è da escludere il ricorso alla tradizionale massima „Ut res potius valeat quam pereat”, in favore della legge o delle leggi che i prescritti dell’istruzione intendono applicare – tamże, s. 463-464.

⁶⁷ Por. KPK 1983, kan. 14.

⁶⁸ Interesujący w tym względzie jest przykład art. 231 DC: *Violatio praescripti, de quo in art. 229, § 3, nullitatem sententiae secumfert, in casu vero iuris defensionis reapse denegati nullitatem insanabilem (cf. cann. 1598, § 1; 1620, n. 7; 1622, n. 5)*. Jak słusznie zauważa G.P. Montini przepis ten bynajmniej nie ustanawia nowego motywu nieważności usuwalnej: [...] *recepando un indirizzo interpretativo prevalente nella giurisprudenza del Supremo Tribunale della Segnatura Apostolica e della Rota Romana, lega i giudici dei tribunali diocesani e interdiocesani a questa interpretazione, senza precludere un diverso orientamento della giurisprudenza e una diversa valutazione „in iure” e „in facto” della illegittima pubblicazione degli atti da parte della Rota Romana, anche investita del giudizio nella stessa causa giudicata nei tribunali diocesani e interdiocesani – G.P. MONTINI, L’istruzione „Dignitas connubii” nella gerarchia..., s. 468-469; por. też J. OTADUY, El principio de jerarquía normativa..., s. 86-87.*

⁶⁹ Dobrym tego unaoocznieniem jest art. 216 DC. Po dosłownym przytoczeniu słów kan. 1586 w § 1, dodaje się w § 2: *Pariter praesumptiones ipse ne coniciat quae discrepent ab iis in iurisprudencia Rotae Romanae elaboratis*. Przepis ten w kontekście normy kan. 1608 § 3 („Dowody zaś sędzia powinien oceniać w swoim sumieniu, z zachowaniem przepisów ustawy o skuteczności niektórych dowodów”), można by interpretować jako ograniczenie władzy sędziego, ale niekoniecznie. Wedle G.P. Montiniego jedyną uprawnioną interpretacją jest w tym przypadku potraktowanie art. 216 § 2 DC jako poważnej przestrogi, by oceny aktualizacji wymogów domniemania sędziowskiego dokonywać po wcześniejszym („uważnym i całościowym”) studium orzecznictwa Roty Rzymskiej w tym przed-

ży jednoznacznie stwierdzić, że Apostolski Trybunał Roty Rzymskiej (tak jak pozostałe trybunały Stolicy Apostolskiej) nie jest związany przepisami Instrukcji, ponieważ – zgodnie z zapisem kan. 1402 – kieruje się własnymi normami⁷⁰.

2. Znaczenie prawne orzecznictwa Trybunału Roty Rzymskiej

W alokucji rotalnej z 24 stycznia 1981 roku⁷¹, którą można traktować jako pokłosie świeżo zakończonego Synodu Biskupów (jeszcze przed publikacją posynodalnej adhortacji *Familiaris consortio*⁷²), Jan Paweł II zwrócił się ze stanowczym apelem do pracowników kościelnego wymiaru sprawiedliwości o wierną interpretację tekstów Vaticanum II dotyczących małżeństwa i rodziny. Nie umknęło uwadze znawców magisterium papieskiego, że w wystąpieniu tym papież – na kanwie afirmacji soborowej hermeneutyki reformy⁷³ – uwypuklił specjalną kompetencję Roty Rzymskiej w dziedzinie spraw małżeńskich. Zaakcentował mianowicie wymóg „dyspozycyjności sądów diecezjalnych i regionalnych”, uznając w tej mierze za papierek lakmusowy adekwatną aplikację obowiązującego prawa wedle wytycznych Stolicy Apostolskiej, a zwłaszcza respektowanie *in concreto* niezmiennego orzecznictwa wymienionego trybunału apostolskiego. Realizacja zasady „dyspozycyjności” – w przekonaniu papieża – gwarantuje ochronę kościelnego wymiaru sprawiedliwości przed pokusą „uciekania się do domniemanych czy prawdopodobnych innowacji, do interpretacji, nie mających rzeczowego odpowiednika w przepisach kanonicznych

miocie – G.P. MONTINI, *L'istruzione „Dignitas connubii” nella gerarchia...*, s. 473-474.

⁷⁰ ROTAE ROMANAE TRIBUNAL, *Normae* [18 IV 1994], AAS 86 (1994) s. 508-540. Na marginesie, ciekawe jest spostrzeżenie G.P. Montiniego: *L'aderenza che la „Dignitas connubii” professa e pratica alla odierna e prevalente giurisprudenza della Rota Romana non potrà evirare che il medesimo Tribunale Apostolico perseveri in alcune interpretazioni proprie e diverse di prescritti processuali né che si evolva in futuro verso interpretazioni processuali non recepite dalla „Dignitas connubii”* – G.P. MONTINI, *L'istruzione „Dignitas connubii” nella gerarchia...*, s. 470, przyp. 83.

⁷¹ JAN PAWEŁ II, „*Na straży nierozzerwalności małżeństwa*”. *Przemówienie do Roty Rzymskiej* [24 I 1981], *OsRomPol* 2 (1981) nr 2, s. 1, 10.

⁷² Tenże, *Adhortatio apostolica „Familiaris consortio”* [22 XI 1981], AAS 74 (1982) s. 81-191.

⁷³ Tenże, *Przyjąć naukę Kościoła...*, s. 25, n. 6.

ani poparcia w żadnym określonym orzecznictwie sądowym. Każde bowiem wprowadzanie innowacji do prawa, bądź materialnego, bądź procesowego, które nie znajduje żadnego potwierdzenia w jurysprudencej lub procedurze trybunałów i dykasterii Stolicy Apostolskiej, jest zuchwałością. Musimy być przekonani – mówił dalej papież – że jasne, uważne, przemyślane, pełne i wyczerpujące rozważanie spraw małżeńskich wymaga całkowitej zgodności z poprawną nauką Kościoła z prawem kanonicznym i rozsądnym kanonicznym orzecznictwem, które osiągnęło dojrzałość przede wszystkim dzięki wkładowi Roty Rzymskiej⁷⁴. Nie bez kozery tę samą regułę hermeneutyczną rekomendował wcześniej Paweł VI, o czym najlepiej zaświadcza jego ostatnie przemówienie rotalne (1978)⁷⁵. Dość przypomnieć, że w przemówieniu tym wspomniana reguła została zdiagnozowana jako „mądre narzędzie” oraz wytyczone przez zdrową tradycję „tory” (*binario di scorrimento*), których osią pozostaje „precyzyjne poszukiwanie obiektywnej prawdy, a punktem końcowym: prawy wymiar sprawiedliwości”⁷⁶.

Jeszcze przed wejściem w życie nowego prawa kodeksowego papież Jan Paweł II, późniejszy autor zbioru, wiązał „programowo” – wzorem swojego poprzednika – znaczenie jurysprudencej rotalnej z paradygmatem „jedności” zakotwiczonym w samej naturze *sacra potestas*⁷⁷ najwyższego ustawodawcy kościelnego. I tak jak Paweł VI nauczał o ścisłych więzach łączących Biskupa Rzymskiego z jego apostolskim trybunałem (ponieważ „przy pomocy tego organu Stolica

⁷⁴ Tenże, *Na straży nierozzerwalności...*, s. 10, n. 5. Doniosłość tego *passu* alokucji rotalnej została uwypuklona m.in. w znanych komentarzach do kan. 1443 i 1444 (KPK 1983) – zob. Z. GROCHOLEWSKI, *Comentario al cc. 1443-1444*, in: *Comentario exegético...*, vol. 4/1, s. 896; C. DE DIEGO-LORA, R. RODRÍGUEZ-OCAÑA, *Lecciones de derecho Procesal Canónico. Parte general*, Pamplona 2003, s. 293-296.

⁷⁵ PAULUS VI, *Allocutio ad Tribunalis Sacrae Romanae Rotae Decanum, Praelatos Auditores, Officiales et Advocatos, ineunte anno iudiciali* [28 I 1978], AAS 70 (1978) s. 181-186; JAN PAWEŁ II, *Na straży nierozzerwalności...*, s. 10, n. 5.

⁷⁶ Tamże, s. 182.

⁷⁷ Por. JAN PAWEŁ II, „*Znaczenie prac Roty Rzymskiej dla dobra Kościoła*”. *Przemówienie do członków Trybunału Roty Rzymskiej* [26 II 1983], OsRomPol 3 (1983) nr 3, s. 12, n. 3; zob. A. PASTWA, „*Caritas*” fundamentem kościelnego wymiaru sprawiedliwości..., s. 158-159.

Apostolska wykonuje swą władzę sądowniczą⁷⁸), tak Jan Paweł II z rozmysłem wpisywał walor orzecznictwa Roty Rzymskiej w szeroki kontekst eklezjalny: budowania *communio* poprzez „fundamentalną jedność z posługą Piotrową⁷⁹. Nie inaczej też, w czasie ważnej audyencji inauguracyjnej rok sądowy 1984. (u początków obowiązywania KPK 1983) papież określił jako newralgiczny plan stygmatyzowania niniejszą ideą całego procesu wdrażania nowego prawa, m.in. w dziedzinie *ius matrimoniale*. Wskazując na wagę rzeczywistej komunii apostolskiego trybunału z następcą Piotra⁸⁰, strategię i priorytety tego wielkiego – dodajmy: ogólnokościelnego – przedsięwzięcia, nakreślił w triadzie: „poznanie nowego prawa” – „wierność normom prawnym” – „waga interpretacji⁸¹”.

Wobec potencjalnego ryzyka nowatorskich, nieściślych i niespójnych interpretacji (m.in. w sędziowskiej aplikacji nowego prawa małżeńskiego⁸²), ostatecznie ogień papieskiej triady – i zarazem swoista jej kulminacja – niesie z sobą przekaz o kapitalnym znaczeniu. Sytuacje mianowicie centralnie⁸³ orzecznictwo Apostolskiego Trybunału Roty

⁷⁸ *Questo stesso modo di presentazione dimostra l'importanza attribuita nella Curia Romana a questo organo per il quale la Sede Apostolica esercita la sua potestà giudiziaria* – PAULUS VI, *Allocutio ad Praelatos Auditores et Officiales Tribunalis Sacrae Romanae Rotae, a Beatissimo Padre novo litibus iudicandis ineunte anno coram admissos* [28 I 1972], AAS 64 (1972) s. 202.

⁷⁹ IOANNES PAULUS II, *Discorso del Santo Padre ai Membri del Tribunale della Rota Romana (Il vostro lavoro è giudiziario, ma la vostra missione è fondamentalmente evangelica, ecclesiale e sacerdotale)* [30 I 1986], ComCan 18 (1986) s. 26-27, n. 2. Taki też sens mają słowa, które papież wypowiedział w przemówieniu do Roty z 1982 roku: *Voi lavorate, studiate, giudicate, in nome della Sede Apostolica* – tenże, *Allocutio ad Sacrae Romanae Rotae Tribunalis Praelatos Auditores, Officiales et Advocatos coram admissos* [28 I 1982], ComCan 14 (1982) s. 16, n. 3.

⁸⁰ Tenże, „Sędziowie trybunałów kościelnych wobec nowego Kodeksu”. *Przemówienie do Roty Rzymskiej* [26 I 1984], OsRomPol 4 (1984) nr 1-2, s. 18, n. 1.

⁸¹ Tamże, s. 18, n. 3-6.

⁸² Tenże, *Discorso del Santo Padre...*, s. 28, n. 5.

⁸³ Tu warto zauważyć, że tłem wypowiedzi papieża jest wcześniejszy *passus* jego wystąpienia: „Przemawiając do was, Sędziowie Roty, chciałbym poczynić kilka refleksji na temat waszej roli i odpowiedzialności w działalności kościelnej, w świetle odnośnych postanowień nowego prawa Kościoła. Urząd *dicere ius* stawia was instytucjonalnie w ściśłym i głębokim związku z prawem, na którego dyktacie musicie się opierać, dostosowując do niego wasze orzeczenia. Jesteście sługami prawa i, jak powiedziałem wam przy innej okazji cytując Cycerona, je-

Rzymskiej – w stosunku do całej kościelnej jurysprudencji niższego szczebla – jako zakorzenione w tradycji, istotne uzupełniające źródło prawa (*fons suppletorius*)⁸⁴. Właśnie to przesłanie doktrynalne stanowi klucz do pełnego odczytania nauki zawartej w 6. numerze omawianego przemówienia rotalnego (1984). Po przypomnieniu, że prawdziwa i autentyczna interpretacja w sensie ścisłym – zgodnie ze znaną maksymą: *unde ius prodiit, interpretatio quoque procedat* (Innocenty III)⁸⁵ – należy wyłącznie do prawodawcy, papież wskazuje na specyfikę urzędowej posługi *dicere ius*⁸⁶, związanej z wymiarem sprawiedliwości w Kościele. Otóż, z jednej strony każdy sędzia kościelny – bo o nim tutaj mowa – ma bardzo poważny udział w ustalaniu sensu *canones* (ewentualnie innych jeszcze przepisów kanonicznych), ponieważ wyrok stanowi dla stron autentyczną interpretację prawa⁸⁷. Z drugiej strony norma kan. 16 § 3⁸⁸ jasno precyzuje, że interpretacja sędziowska wiąże wyłącznie osoby i dotyczy rzeczy, dla których została wydana, i jako taka nie ma waloru ustawy⁸⁹. Innymi słowy, sędzia, wydając wyrok w poszczególnym przypadku, dokonuje interpretacji (w formie autentycznej), która na mocy samego prawa zobowiązuje strony w sprawie⁹⁰. Nie zmienia to jednak w niczym faktu, że taka in-

steście samym prawem, [prawem,] które mówi (por. AAS, 73, 1980, s. 117) – ten-
że, *Sędziowie trybunałów kościelnych...*, s. 18, n. 3.

⁸⁴ Por. M.F. POMPEDDA, *La giurisprudenza come fonte di diritto nell'ordinamento canonico matrimoniale*, „Quaderni Studio Rotale” 1 (1987) s. 68.

⁸⁵ X, 5, 39, 31.

⁸⁶ Zob. R. SOBAŃSKI, *Iudex veritatem de matrimonio dicit*, „Ius Matrimoniale” 4 (1999) s. 181-196.

⁸⁷ JAN PAWEŁ II, *Sędziowie trybunałów kościelnych...*, s. 18, n. 6.

⁸⁸ „Interpretacja zaś dokonana w formie wyroku sądowego lub aktu administracyjnego w poszczególniej sprawie, nie ma mocy ustawy i wiąże jedynie osoby oraz dotyczy spraw, dla których została wydana”.

⁸⁹ IOANNES PAULUS II, *Allocutio Summi Pontificis ad Iudices, Administros Advocatosque Rotae Romanae coram admissos* (*Salvaguardare l'immutabilità della legge divina e la stabilità della norma canonica, tutelando e difendendo la dignità dell'uomo*) [23 I 1992], ComCan 24 (1992) s. 5, n. 4.

⁹⁰ M.F. Pompedda zauważa, że w tej materii obowiązuje generalna zasada: *[...] il giudice non è legislatore: egli è interprete della norma, in forma autentica e vincolante solo per le parti in causa* – M.F. POMPEDDA, *La giurisprudenza come fonte...*, s. 67. W związku z powyższym niezbywalną prerogatywą sędziego jest zadanie wypełniania luk prawnych: *Nessun codice in realtà può essere così accuratamente elaborato da riuscire a prevedere tutte le eventualità occorrenti nella vita giuridica nella rispettiva società. [...] Se dunque il giudice non trova nella*

interpretacja *in casu* nie ma wartości ogólnej (waloru powszechności). I dlatego w kościelnym wymiarze sprawiedliwości respektowana musi być reguła, wyrażona w stwierdzeniu Jana Pawła II: „Moc interpretacyjną należy odnieść przede wszystkim do całokształtu orzecznictwa, to znaczy do ogółu podobnych wyroków, które choć nie posiadają wartości absolutnej starożytnego *auctoritas rerum perpetuo similiter iudicatarum* (Dig. I. 3. *De legibus*, I. 38. *Nam Imperator*), odgrywają znaczną rolę w wypełnianiu ewentualnych *lacunae legis* (kan. 19)”⁹¹. Nietrudno się domyślić, że tu właśnie ujawniają się specyficzne zadania i obszar aktywności stanowiące domenę Roty Rzymskiej.

Po pierwsze, najpewniejszą gwarancją „komunijności” posługi sędziowskiej (*officium caritatis et unitatis*)⁹² jest realizacja jednej z podstawowych zasad hermeneutyki prawa kościelnego. Jan Paweł II w przemówieniu rotalnym z 1992 roku⁹³ – apelując o wierność wypracowanym przez tradycję zapisom normatywnym kan. 19⁹⁴ – przypomina, że w interpretacji ustaw, zwłaszcza tam, gdzie występują luki prawne, niezastąpioną rolę uzupełniającego źródła prawa odgrywają juriesprudencja i praktyka Kurii Rzymskiej. Jeśli zaś odnieść kodeksową dyspozycję do spraw o stwierdzenie nieważności małżeństwa,

legge la norma da applicare al caso, necessariamente egli, incumbendogli il dovere di giudicarlo e definirlo, dovrà creare da se stesso la norma da applicare e svolgere così il ruolo del legislatore di fronte al caso non previsto che gli si pone: tutto ciò comunque secondo criteri stabiliti dall'ordinamento, così che sia qualunque eccesso da parte dello stesso giudice – tamże, s. 51.

⁹¹ JAN PAWEŁ II, *Sędziowie trybunałów kościelnych...*, s. 18, n. 6.

⁹² Tenże, *Allocutio Summi Pontificis ad Iudices, Administros Advocatosque Rotae Romanae coram admissos* [18 I 1998], *ComCan* 30 (1998) s. 8, n. 2.

⁹³ To ważne przemówienie papieskie szeroko naświetla dwie podstawowe funkcje Roty Rzymskiej: (1) zabezpieczenie niezmienności praw Bożych, i co się z tym wiąże – stabilności norm kanonicznych; (2) kompleksowa ochrona godności osoby ludzkiej – por. H. PREE, *Aus der Rechtsprechung der Rota Romana. Ausgewählte Fragen der Gerichtsjahre 1989/90-1993/94*, „*De processibus matrimonialibus*” 1 (1994) s. 97.

⁹⁴ „Jeśli w określonej sprawie brak wyraźnej ustawy, powszechnej lub partykularnej, albo prawa zwyczajowego sprawa - z wyjątkiem karnej - winna być rozstrzygnięta z uwzględnieniem ustaw wydanych w podobnych sprawach, ogólnych zasad prawnych z zachowaniem słuszności kanonicznej, juriesprudencji, praktyki Kurii Rzymskiej oraz powszechnej i stałej opinii uczonych”; por. CIC 1917, can. 20; zob. też komentarz do kan. 19 (z obszerną bibliografią) – H. SOCHA, *Kommentar zum c. 19*, in: *Münsterischer Kommentar...*, Essen 1990, 19/1-11.

to – jak objaśnia *explicite* papież – przez jurysprudencję należy rozumieć wyłącznie (*esclusivamente*) tę wydawaną przez Rotę Rzymską⁹⁵. Przekładając konkluzje wynikające z niniejszej deklaracji papieskiej na konkret orzekania w sprawach o nieważność małżeństwa, jej „hermeneutyczne” przesłanie (adresowane do sędziów i innych pracowników kościelnego wymiaru sprawiedliwości) przybiera zgola imperatywny charakter. Znaczy to, ni mniej ni więcej, że w interpretacji/aplikacji przepisów *ius matrimoniale*, a nade wszystko wobec konieczności uzupełnienia luki prawnej, każda ustalona linia orzecznictwa Roty Rzymskiej⁹⁶ ma dla sędziego wartość nie tyle instruktywną, ile wiążącą (w pierwszym przypadku jako *fons cognoscendi*, w drugim jako *fons suppletorius*). Taka też jest wymowa art. 126 konstytucji apostołskiej *Pastor bonus*⁹⁷, wedle którego wymieniony trybunał apostołski sprawuje pieczę nad jednością jurysprudencji i przez swoje wyroki niesie pomoc trybunałom niższych stopni⁹⁸.

Po wtóre, w miarę precyzyjne rozpoznanie znaczenia wzorcowej „jedności” (implikowanej naturą *potestas sacra*⁹⁹) – w kościel-

⁹⁵ IOANNES PAULUS II, *Allocutio Summi Pontificis...* [23 I 1992], s. 5, n. 4. H. Pree jest zdania, że papieską eksplikację słów kan. 19: *iurisprudentia et praxis Curiae Romanae*, należy uznać za urzędową wykładnię quasi-autentyczną: *Hier nimmt der Papst eine quasi-authentische Auslegung vor: Soweit es um das materielle Recht – im Unterschied zum Prozeßrecht – in Ehenichtigkeitsfällen geht, ist unter „iurisprudentia“ ausschließlich jene der Rota zu verstehen – H. PREE, Aus der Rechtsprechung...*, s. 97.

⁹⁶ Pod pojęciem linii (kierunku) jurysprudencji rotalnej należy rozumieć dotyczącą określonej materii prawnej orzecznictwo: stałe (w czasie) i powszechne (wśród różnych audytorów) – G. ERLEBACH, *Problem wymiaru antropologicznego i prawnego w rozumieniu zgody małżeńskiej*, „*Ius Matrimoniale*” 4 (1999) s. 23, przyp. 33.

⁹⁷ *Hoc Tribunal instantiae superioris partes apud Apostolicam Sedem pro more in gradu appellationis agit ad iura in Ecclesia tutanda, unitati iurisprudentiae consulit et, per proprias sententias, tribunalibus inferioribus auxilio est – IOANNES PAULUS II, Constitutio apostolica „Pastor bonus”...*, s. 892; zob. R. RODRÍGUEZ-OCAÑA, *El Tribunal de la Rota y la unidad de la jurisprudencia*, *IusCan* 30 (1990) s. 423-448.

⁹⁸ Por. IOANNES PAULUS II, *Allocutio Summi Pontificis...* [23 I 1992], s. 5, n. 4. Dodatkowy asumpt do takiego właśnie odczytania nauki papieskiej dają słowa wstępu doktrynalnego i art. 35 § 3 DC – PONTIFICIUM CONSILIUM DE LEGUM TEXTIBUS, *Instructio „Dignitas connubii”...*, s. 14–15, 27.

⁹⁹ Zob. E. CORECCO, *Natur und Struktur der „sacra potestas” in der kanonischen Doktrin und im neuen CIC*, *AKKR* 153 (1984) s. 354-383.

nej posłudze prawdzie o małżeństwie – jeszcze bardziej uwydatnia wagę jurysprudencji rotalnej¹⁰⁰. Zwraca na to uwagę Jan Paweł II w alokucji z 26 II 1983 roku, pt.: *Znaczenie prac Roty Rzymskiej dla dobra Kościoła*, kiedy stwierdza: „Rola orzecznictwa rotalnego jest [...] doprowadzenie – przy całym poszanowaniu zdrowego pluralizmu odzwierciedlającego uniwersalizm Kościoła – do coraz ściślejszej jedności i zasadniczej jednorodności w obronie istotnych treści małżeństwa kanonicznego, które małżonkowie, szafarze sakramentu, sprawują zgodnie z głębią i bogactwem tajemnicy, we wzajemnym przyrzeczeniu dochowania wiary wobec Boga”¹⁰¹. Walor i rangę niniejszej wypowiedzi magisterialnej określają bliższe okoliczności jej wygłoszenia. Najpierw, w pierwszych passusach alokucji papież uznaje wydarzenie zakończenia „długiej i godnej uznania pracy nad reformą praw Kościoła” (ledwie parę dni po uroczystej promulgacji nowego KPK 1983) za dobrą okazję, by powtórzyć słowa Pawła VI skierowane do Roty Rzymskiej u samych początków reformy (1968): „Bogate i różnorodne doświadczenie zebrane w ciągu ostatnich lat przez Trybunał pozwala wam dziś, podobnie jak w przeszłości wnosić wiele materiału cennego dla nowego ustawodawstwa”¹⁰². Następnie zaś Jan Paweł II postanawia rozwinąć myśl swego poprzednika w przedmiocie „wprowadzania innowacji do prawa”¹⁰³. I tu właśnie dyskurs papieski na temat znaczenia jurysprudencji rotalnej w cytowanej alokucji osiąga swój punkt kulminacyjny. Nie chodzi już tylko o afirmację autorytetu¹⁰⁴ orzecznictwa Roty Rzymskiej (*qualificata*

¹⁰⁰ Benedykt XVI naucza, że wartość orzecznictwa Roty Rzymskiej wynika m.in. „z jej natury wyższej instancji apelacyjnej przy Stolicy Apostolskiej. Rozporządzenia prawne, uznające ową wartość (por. KPK, kan. 19; Konst. apost. Pastor bonus, art. 126), nie tworzą jej, lecz ją stwierdzają. Jej ostatecznym źródłem jest potrzeba wymierzania sprawiedliwości według jednakowych zasad w tym wszystkim, co z założenia jest samo w sobie jednakowe” – BENEDYKT XVI, „*Prawne znaczenie wyroków rotalnych*”..., s. 32.

¹⁰¹ JAN PAWEŁ II, *Znaczenie prac Roty Rzymskiej...*, s. 12, n. 5.

¹⁰² PAULUS VI, *Allocutio ad Praelatos Auditores, Officiales et Advocatos Tribunalis Sacrae Romanae Rotae, novo litibus iudicandis ineunte anno coram admissos* [12 II 1968], AAS 60 (1968) s. 205-206; JAN PAWEŁ II, *Znaczenie prac Roty Rzymskiej...*, s. 12, n. 1.

¹⁰³ JAN PAWEŁ II, *Na straży nierozzerwalności...*, s. 10, n. 5

¹⁰⁴ *La giurisprudenza ha una autorità non soltanto morale, ma propriamente giuridica, in quanto essa influisce giuridicamente ed efficacemente sulla interpretazione e sulla concreta applicazione della legge [...]. Ma non questa soltanto è la*

*giurisprudenza*¹⁰⁵) w zakresie: interpretacji ustaw kanonicznych (na straży jednolitości orzecznictwa kościelnego) czy typowego uzupełniania luk prawnych¹⁰⁶ (w ramach aktualizacji funkcji uzupełniającego źródła prawa). Rzecz dotyczy – nader subtelnej i nietłatwej w dziedzinie *ius matrimoniale* – bezpośredniej partycypacji tegoż orzecznictwa w ewolucji i kreowaniu norm prawnych (*interpretazione evolutiva*)¹⁰⁷. Kwestię tę podnosi retrospektywna ocena papieska: „Szczególnie w fazie przejściowej między starym a nowym prawem kanonicznym orzecznictwo Roty odegrało decydującą rolę w przyjęciu i przełożeniu na język wyroków [...] najważniejszych postanowień Soboru Watykańskiego II, w tym przede wszystkim, co dotyczy małżeństwa chrześcijańskiego (por. Konst. duszpast. *Gaudium et spes*, 47-52)”¹⁰⁸. Zaraz też – wybiegając w przyszłość – papież dodaje: „Jest rzeczą konieczną, by Święta Rota nadal pełniła tę rolę i by rola ta wzrastała”¹⁰⁹. W ten sposób najwyższy ustawodawca kościelny komunikuje jeszcze jedną doniosłą prawdę. Tak, jak to było w okresie przedkodeksowym, po promulgacji KPK 1983 newralgicznym obszarem prawa małżeńskiego, wymagającym dalszej eksplikacji, pogłębienia i nierzadko nowej pozytywnej (formalnoprawnej) deklaracji, pozostaje obszar *ius naturale*¹¹⁰. Swoistą syntezą myśli papieskiej w przedmiotowej ma-

specific function of the jurisprudence, since moreover it contributes enormously to inducing uniformity in the interpretation and in the practical application of the law – M.F. POMPEDDA, *La giurisprudenza come fonte...*, s. 56.

¹⁰⁵ JAN PAWEŁ II, *Na straży nierozwrotności...*, s. 10, n. 5.

¹⁰⁶ W opinii J. Llobella, powołanie się sędziego na fakt takiego uzupełnienia *lacunae legis* jest – w świetle kan. 19 – uwarunkowane: albo pewnością, że intencją Roty Rzymskiej było uzupełnienie jakimś zdaniem określonej luki prawnej, albo co najmniej upewnieniem się o istnieniu w odnośnej kwestii jednolitego orzecznictwa Roty, J. LLOBELL, *Annotazioni ai discorsi di Giovanni Paolo II alla Rota Romana del 1992 e del 1993*, „Ius Ecclesiae” [dalej: IusEcc] 5 (1993) s. 828.

¹⁰⁷ M.F. POMPEDDA, *La giurisprudenza come fonte...*, s. 57; zob. też J. KRAJCZYŃSKI, *Rota Rzymska a rzeczywistość małżeństwa*, „Ius Matrimoniale” 14 (2003) s. 128-130.

¹⁰⁸ JAN PAWEŁ II, *Znaczenie prac Roty Rzymskiej...*, s. 12, n. 4.

¹⁰⁹ Tamże, s. 12, n. 5.

¹¹⁰ O wkładzie rotalnej jurysprudencji w tworzenie nowych norm *ius matrimoniale* kompetentnie pisze M.F. Pompedda: [...] *possiamo dire che attesa sprattutto la natura della normativa matrimoniale canonica, la giurisprudenza è chiamata ad esplicitare, ad approfondire, a dilatare, a dichiarare il significato del diritto*

terii jest fragment przemówienia rotalnego z 1984 roku, poświęcony *ius matrimoniale*: „Nowy Kodeks nadał formę prawną – szczególnie w dziedzinie konsensu małżeńskiego wielu ustaleniom z zakresu prawa naturalnego, dostarczonym przez orzecznictwo Roty. Pozostają jednak jeszcze kanony o wielkim znaczeniu dla prawa małżeńskiego, które z konieczności zostały sformułowane w sposób ogólnikowy i które oczekują dalszego uściślenia, w co znaczny wkład mogłoby wnieść przede wszystkim kwalifikowane orzecznictwo Roty. Myślę tu na przykład o określeniu *defectus gravis discretionis iudicii*, o *officia matrimonialia essentialia*, o *obligationes matrimonii essentialia*, o mówiącym o nich kanonie 1095, jak również o dalszej precyzacji kanonu 1098 dotyczącego zagadnienia »podstępu«, nie mówiąc już o innych. Owe ważne uściślenia, które powinny stać się drogowskazem i przewodnikiem dla wszystkich trybunałów Kościołów partykularnych, muszą być owocem dojrzałych i głębokich badań, jasnego i bezstronnego osądu, w świetle trwałych zasad teologii katolickiej, ale także nowego prawodawstwa kanonicznego inspirowanego przez Sobór Watykański II”¹¹¹.

3. Znaczenie prawne papieskich przemówień do Roty Rzymskiej

Audienca w Sali Klementyńskiej z 29 stycznia 2005 roku (ostatnie spotkanie Jana Pawła II z pracownikami Trybunału Apostolskiego Roty Rzymskiej) była dla papieża okazją, by z perspektywy minionych

naturale. Anche qui, almeno sotto l'aspetto formale, è difficile negare alla giurisprudenza una efficacia di formazione di nuove norme, pur rientrando queste sempre entro l'ambito della legge naturale, e quindi con tale supremo riferimento la giurisprudenza riveste la sua funzione, anziché nomopotetica, essenzialmente interpretativa – M.F. POMPEDDA, *La giurisprudenza come fonte...*, s. 68.

¹¹¹ JAN PAWEŁ II, *Sędziowie trybunałów kościelnych...*, s. 18, n. 7. Niejako dopełnieniem tych słów Jana Pawła II są „jubileuszowe” uwagi Benedykta XVI (w setną rocznicę ogłoszenia przez Piusa X konstytucji apostolskiej *Sapientia Consilio*): „W ciągu tych stu lat orzecznictwo rotalne zgromadziło pokaźny dorobek w zakresie spraw małżeńskich. Jego szczególnie znaczący wkład znalazł wyraz w obowiązujących kodeksach. Nie można jednak uważać, że po kodyfikacji zmniejszyła się wartość jurysprudencyjnych interpretacji prawa dokonywanych przez Rotę. Stosowanie aktualnego prawa kanonicznego wymaga bowiem, by uchwycić zawarte w nim prawdziwe znaczenie sprawiedliwości, związane przede wszystkim z samą istotą małżeństwa” – BENEDYKT XVI, „*Prawne znaczenie wyroków rotalnych*” ..., s. 32-33.

27 lat wykonywania posługi Piotrowej w dziedzinie sądownictwa¹¹² dać wyraz – niejako w formie testamentu¹¹³ – głębokiemu przekonaniu o wadze wygłoszonych w tym czasie przemówień rotalnych. Co znamienne, tym razem nie trzeba było czekać na reakcję wybitnych kanonistów – komentatorów wymienionego specjalnego magisterium. Dość przypomnieć, że rok wcześniej sukcesem wydawniczym okazała się realizacja projektu uwypuklenia waloru prawnego alokucji do Roty Rzymskiej, w przygotowanym pod redakcją prał. audytora G. Erlebacha *corpus magisteriale* – zbiorze papieskich przemówień rotalnych opublikowanych w latach 1939-2003 w „Acta Apostolicae Sedis” i „L'Osservatore Romano”¹¹⁴. Czyż może dziwić, że przy tej okazji wspomniany walor prawny krótko, acz dobitnie podkreśla prezentacja zbioru (*Presentazione*) autorstwa R. Funghiniego¹¹⁵, szczegółowe zaś i nader interesujące pogłębienie tej problematyki – w ramach wprowadzenia (*Introduzione*) – przynosi studium prominentnego kanonisty U. Navarretego¹¹⁶?

Cenne w przedłożeniu profesora Gregoriana, niekwestionowanego autorytetu w dziedzinie prawa kanonicznego, jest pozytywne¹¹⁷ za-

¹¹² Tenże, *Przyjąć naukę Kościoła...*, s. 24, n. 1.

¹¹³ J. LLOBELL, *Sulla valenza giuridica dei Discorsi del Romano Pontefice al Tribunale Apostolico della Rota Romana*, *IusEcc* 17 (2005) s. 552.

¹¹⁴ *Le Allocuzioni dei Sommi Pontefici alla Rota Romana (1939-2003)*, ed. G. Erlebach, *Studi Giuridici*, vol. 66, Città del Vaticano 2004.

¹¹⁵ R. FUNGHINI, *Presentazione*, in: *Le Allocuzioni...*, s. 5-6.

¹¹⁶ U. NAVARRETE, *La rilevanza giuridica delle allocuzioni dei Romani Pontefici alla Rota Romana*, in: *Le Allocuzioni...*, s. 7-15 (to samo – „Quaderni dello Studio Rotale” 15 (2005) s. 19-28).

¹¹⁷ Swój pozytywy wykład U. Navarrete poprzedza zgłoszeniem zastrzeżeń w stosunku do tych głosów w doktrynie, które skądinąd słusznie optują za prawną relewancją przemówień rotalnych, ale niestety czynią to z lekceważeniem ścisłych kryteriów jurydycznych. W skrótowym i syntetycznym ujęciu zastrzeżenia te kanonista formułuje następująco: 1) W odniesieniu do wspomnianych alokucji należy stwierdzić brak elementów formalnych, których istnienie jest konieczne, aby można było mówić o ustawie *sensu stricto*. Ergo: papież nie działa tu jako ustawodawca (*l'esercizio della potestà legislativa*). 2) Z tego samego powodu ewidentny jest fakt, że alokucje nie stanowią w sensie technicznoprawnym deklaracji autentycznych (*dichiarazioni autentiche*). Wszak, gdy Urząd Nauczycielski Kościoła zamierza – w ramach zwyczajnego Magisterium – dokonać autentycznej wykładni prawa naturalnego, skutkującej prawnie (w myśl kan. 16), używa do tego celu właściwych instrumentów. Przykładowo, zmiana – utrwalonej w orzecznictwie Roty – doktryny, dotyczącej męskiej impotencji (identyfikowanej poję-

akcentowanie unitarnej – czytaj: *par excellence* „komunijnej” – struktury urzędu Piotrowego. W tym właśnie duchu kanonista formułuje tezę wyjściową swojego wyводу: w „definiowaniu” miejsca przemówień do Roty Rzymskiej w kościelnym systemie źródeł prawa należy jasno artykułować nieadekwatność kryteriów jurydyczności właściwych cywilnym porządkom prawnym. Przesądza o tym już sama specyfika *ius ecclesiale*, a mianowicie – jeśli przywołać myśl papieża Pawła VI – nieodzowna i niezastąpiona rola prawa kościelnego jako postulatu „eklezyjologii integralnej” Soboru Watykańskiego II¹¹⁸. Toteż istotnym wyznacznikiem uprawnionego gnozologicznie podejścia do omawianego problemu jest zdystansowanie się od cywilistycznego pozytywizmu, którego przejawem jest pokusa prostego przenoszenia na grunt prawa kościelnego monteskiuszowskiego trójpodziału władzy (osobno: władza ustawodawcza, wykonawcza i sądownicza)¹¹⁹. Czyż trzeba przekonywać, że z separacyjnym postrzeganiem owej *potestas* niewiele wspólnego ma „posługa Piotra”. Czy nie jest dziś oczywiste, że biskup rzymski z woli Chrystusa wykonuje swój urząd (*munus petrinum*) w sposób niepodzielny – zawsze jako kapłan-nauczyciel-pasterz całego Kościoła. A zatem błędem byłoby formułowanie jakichkolwiek wniosków prawnokanonicznych w oparciu o ekskluzywne (rozłączne) postrzeganie aktywności papieża – osobno: *munus sacerdotis*, *munus magistris*, *munus pastoris*¹²⁰.

ciem *verum semen*), dokonała się przez promulgację dekretu Kongregacji Nauki Wiary z 13 V 1977. 3) Nie da się uzasadniać natury prawnej alokacji rotalnych dyspozycją kan. 17, który sankcjonuje, że ustawa kościelna *si dubia et obscura manserit [...] ad mentem legislatoris est recurrendum* (już tu wypada zaznaczyć, że z tym ostatnim stanowiskiem U. Navarretego można polemizować) – tamże, s. 10-11. Gros tych zastrzeżeń formułowano już wcześniej – zob. H. PREE, *Aus der Rechtsprechung...*, s. 99-100.

¹¹⁸ PAULUS VI, *Allocutio ad Praelatos Auditores, Officiales et Advocatos Tribunalis Sacrae Romanae Rotae, novo litibus iudicandis ineunte anno coram admissos* [27 I 1969], AAS 61 (1969) s. 175.

¹¹⁹ U. NAVARRETE, *La rilevanza giuridica delle allocuzioni...*, s. 11.

¹²⁰ Tamże, s. 12. Zbliżony pogląd w kontekście omawianego zagadnienia prezentuje G. Comotti: *Non bisogna [...] dimenticare che l'ordinamento canonico non è conformato al principio della divisione dei poteri e che il Romano Pontefice è in massimo grado titolare di poteri insieme legislativi, amministrativi e giudiziari; non sepre perciò è agevole definire un determinato atto come esplicazione di uno solo di questi poteri o di un particolare „munus”; inoltre, se in denere è prestabilita una forma determinata nella emanazione e pubblicazione di nor-*

Niniejsza konstatacja wybitnego kanonisty otwiera drogę do dalszych precyzacji i uściśleń. Z jednej strony nie można abstrahować od oczywistej prawdy, że prawo kanoniczne ma swą specyfikę, która implikuje własne kryteria oceny waloru prawnego określonych aktów nauczyciela-pasterza Kościoła powszechnego; przez pryzmat celu doktrynalnego (*salus animarum*) owe akty jawią się jako immanentnie związane z porządkiem prawnym. Z drugiej strony nadprzyrodzona natura Kościoła-Wspólnoty (*Comunità*) wiary, kultu i łaski, domaga się afirmacji stosownych ram posłuszeństwa kościelnego, posłuszeństwa, które jest o wiele szersze (również o wiele głębsze i wymagające) niż to przypisane ścisłemu zachowaniu porządku prawnego¹²¹.

W przekonaniu U. Navarretego przyjęte założenia doktrynalne stanowią warunek *sine qua non* właściwego podejścia do badanego problemu przez prawnika-kanonistę. Walor prawny papieskich przemówień do Roty Rzymskiej nie może być ustalany na zasadzie stosowania kryteriów ściśle jurydycznych do poszczególnych przypadków, gdy jednocześnie bez zastrzeżeń przyjmuje się wspomniany monteskiuszowski trójpodział władzy. Tymczasem – zdaniem kanonisty – każdy następca św. Piotra, wykonując urząd nauczyciela-pasterza Kościoła powszechnego, posługuje się alocucjami rotalnymi w celu ukazania szczególnie ważnych i aktualnych problemów doktrynalnych i zarazem wytyczenia stosownych rozwiązań i kierunków działania wszystkim pełniącym służbę w dziedzinie prawa kościelnego. Obligatoryjność działania wedle takich dyrektyw nie odwołuje się bynajmniej do reguł czysto jurydycznych (w sensie cywilistycznym); przeciwnie, swą podstawę znajduje w nadprzyrodzonej i charyzmatycznej naturze Kościoła. Wszak chodzi o wspólnotę zorganizowaną hierarchicznie, w której następca Piotra (głowa tej wspólnoty) cieszy się niezmiennie – rozumianą unitarnie – pełną władzą w obrębie trzech uniwersalnych zadań Kościoła (z kluczowymi – w omawianym kontekście – *munus docendi* i *munus regendi*). Przesłanki te – zdaniem

me, il Pontefice non è obbligato alla sua osservanza, potendo anche prescindere del tutto così da mancare ogni vincolo o limite formale alla sua „plenitudo potestatis” ed ogni specifico requisito formale agli atti di sua diretto produzione – G. COMOTTI, Le allocuzioni del Papa alla Rota Romana e i rapporti tra Magistero e giurisprudenza canonica, w: Studi sulle fonti del diritto matrimoniale canonica, ed. S. Gherro, Padova 1988, s. 181.

¹²¹ U. NAVARRETE, *La rilevanza giuridica delle allocuzioni...*, s. 14.

U. Navarretego – upoważniają do konkluzji, że przemówienia papieskie do Roty Rzymskiej mają funkcję doktrynalno-dyrektywno-normatywną i jako takie odnoszą się do istotnych problemów orzecznictwa kościelnego¹²².

Istotne pogłębienie stanowiska profesora Gregoriana w badanej kwestii przynosi studium J. Llobella¹²³, który – jak sam zaznacza – magisterialne oparcie dla swoich tez widzi w ostatnim przemówieniu Jana Pawła II do Roty Rzymskiej¹²⁴. Na początku oryginalnej analizy kwestii wykonywania przez biskupa rzymskiego władzy sądowniczej¹²⁵ kanonista zwraca uwagę, że w tej dziedzinie papież działa przeważnie, korzystając z instrumentów prawnych, jakie daje mu władza legislacyjna. Świadczy o tym – dobrze uwypuklony w wymienionej alokucji rotalnej – „obszar” odpowiedzialności i działań kontrolnych biskupów wobec własnych trybunałów¹²⁶. Otóż należy pamiętać, że zakres owej istotnej aktywności pasterzy diecezji zawsze pozostanie ograniczony (nawet, jeśli biskupi „z mocy prawa Bożego są sędziami swoich wspólnot”). Nie może być inaczej, skoro w dziedzinie sądownictwa kościelnego przewidziana jest *quasi*-absolutna centralizacja

¹²² Wprowadzenie do wspomnianego zbioru alokucji rotalnych (*Le Allocuzioni...*) U. Navarrete zamyka konkluzją: *Proprio per questo direi che di fatto le Allocuzioni pontificie alla Rota hanno avuto e continuano ad avere una funzione che chiamerei dottrinale-direttivo-normativa circa i grandi problemi della giurisprudenza ecclesiale* [podkr. – U.N.] – tamże, s. 15.

¹²³ J. LLOBELL, *Sulla valenza giuridica dei Discorsi del Romano Pontefice al Tribunale Apostolico della Rota Romana*, IusEcc 17 (2005) s. 547-564.

¹²⁴ JAN PAWEŁ II, *Przyjąć naukę Kościoła...* [29 I 2005], s. 24-25.

¹²⁵ Oryginalnym elementem jest z pewnością włączenie w dyskurs kanoniczny egzegezy tekstu biblijnego: Wj 18, 13-24 – zob. J. LLOBELL, *Sulla valenza giuridica dei Discorsi...*, s. 555, 557.

¹²⁶ „W corocznych przemówieniach do Roty Rzymskiej wielokrotnie przypominałem o fundamentalnym związku, jaki istnieje między procesem a poszukiwaniem obiektywnej prawdy. Za to odpowiedzialni muszą być przede wszystkim biskupi, którzy z mocy prawa Bożego są sędziami swoich wspólnot. To w ich imieniu Trybunały wymierzają sprawiedliwość. Ich obowiązkiem zatem jest osobiście troszczyć się o właściwy dobór członków trybunałów diecezjalnych i międzydiecezjalnych, których są moderatorami, oraz dbać o zgodność wydawanych orzeczeń ze zdrową nauką. Pasterzom Kościoła nie wolno sądzić, że działalność ich trybunałów to kwestia czysto »techniczna«, którą nie muszą się interesować, gdyż mogą powierzyć ją w całości swoim wikariuszom sądowym (por. KPK, kan. 391, 1419, 1423, § 1)” – JAN PAWEŁ II, *Przyjąć naukę Kościoła...*, s. 24, n. 4; por. PONTIFICIUM CONSILIUM DE LEGUM TEXTIBUS, *Instructio „Dignitas connubii”...*, s. 15.

legislacji określająca zwierzchnią pozycję najwyższego ustawodawcy. Dlatego też – jak zauważa J. Llobell – biskup rzymski na mocy pełnionego urzędu Piotrowego, odnosząc się w alokucjach rotalnych do działalności sądowej Kościoła, autorytatywnie wyjaśnia obowiązujące prawo wszystkim członkom trybunałów, nie wyłączając sędziów z prawa Bożego (biskupów diecezjalnych). Nadto, zdaniem kanonisty, nie można pominąć faktu, że przedmiot urzędowych wystąpień papieskich w przemówieniach do Roty Rzymskiej nierzadko formalnie pochodzi „od Pana” (tzn. jest prawem Bożym); innym razem chodzi o wyjaśnienia czy interpretacje dotyczące pozytywnego prawa kościelnego (ludzkiego)¹²⁷.

Tak zarysowana perspektywa pozwala postrzegać – bezpośrednio na gruncie prawa kanonicznego – istotne treści alokucji rotalnych jako „obszar” wykonywania *munus docendi* biskupa rzymskiego w zakresie magisterium zwyczajnego. Zdaniem włoskiego badacza problemu G. Comottiego opinię tę uzasadnia zapis normatywny kan. 752 i odpowiadające temu zapisowi (zgodnie z wyjaśnieniem doktrynalnym w *motu proprio* Jana Pawła II *Ad tuendam fidem*¹²⁸) ujęcie trzeciej części „Wyznania wiary”, opracowanego przez Kongregację Nauki Wiary¹²⁹. Podzielający ten pogląd J. Llobell uważa, że w trzeciej części *professio fidei* mieszczą się m.in. instrumenty prawne, które wydają się niezbędne do zabezpieczenia skuteczności doktrynie Kościoła o nierozzerwalności małżeństwa. Są wśród nich istotne narzędzia procesowe określające wyłącznie deklaratywną naturę kościelnych orzeczeń o ważności bądź nieważności węzła małżeńskiego (konstytutywna natura tych orzeczeń musiałaby oznaczać dopuszczenie możliwości rozwodu). Ten przykład pokazuje, że – z jednej strony – przedmiot „religijnego posłuszeństwa rozumu i woli” stanowią te

¹²⁷ J. LLOBELL, *Sulla valenza giuridica dei Discorsi...*, s. 557.

¹²⁸ IOANNES PAULUS II, *Litterae apostolicae motu proprio datae „Ad tuendam fidem”* [18 V 1998], AAS 90 (1998) s. 458-459, n. 2.

¹²⁹ „Wprawdzie nie akt wiary, niemniej jednak religijne posłuszeństwo rozumu i woli należy okazywać nauce, którą głosi Papież lub Kolegium Biskupów w sprawach wiary i obyczajów, gdy sprawują autentyczne nauczanie, chociaż nie zamierzają przedstawić jej w sposób definitywny. Stąd wierni powinni starać się unikać wszystkiego, co się z tą nauką nie zgadza” – KPK 1983, kan. 752; CONGREGATIO DE DOCTRINA FIDEI, *Instructio de ecclesiali Theologi vocatione „Donum veritatis”* [24 V 1990], AAS 82 (1990) s. 1559-1561, n. 23-24; G. COMOTTI, *Considerazioni circa il valore giuridico delle allocuzioni del Pontefice alla Rota Romana*, IusEcc 16 (2004) s. 14.

aspekty katolickiej doktryny małżeńskiej, które wprost odnoszą się do prawa Bożego (oprócz nierozzerwalności – także *ius connubii*, niektóre przeszkody, wady zgody i inne); ich obligatoryjność jest bezpośrednia. Ale – z drugiej strony – w tej samej dziedzinie *ius matrimoniale* obowiązkiem *religiosum obsequium* muszą być objęte elementy pozytywnego prawa kościelnego (materialnego i procesowego), których przestrzeganie i wierna interpretacja są niezbędne dla zapewnienia skuteczności prawu Bożemu¹³⁰.

Niniejsze ustalenia harmonizują z ważnym fragmentem przywołanej ostatniej alokucji Jana Pawła II do Roty Rzymskiej: „Sędzia musi stosować się do prawa kanonicznego poprawnie interpretowanego. Nie powinien zatem nigdy zapominać o ścisłym związku norm prawnych z nauczaniem Kościoła. Czasem bowiem próbuje się oddzielać prawa Kościoła od nauczania Magisterium, jak gdyby chodziło o dwie różne sfery, z których tylko to, co należy do pierwszej, miałoby moc prawnie wiążącą, druga natomiast zawierałaby jedynie ogólne wskazania i zalecenia. Takie podejście jest w istocie rzeczą przejawem mentalności pozytywistycznej, pozostającej w sprzeczności z najlepszą tradycją prawniczą, zarówno klasyczną, jak i chrześcijańską. W rzeczywistości autentyczna interpretacja słowa Bożego, jakiej dokonuje Magisterium Kościoła (por. Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym *Dei verbum*, 10), ma wartość prawną, w takiej mierze, w jakiej dotyczy dziedziny prawa, i nie potrzebuje żadnej dodatkowej formalizacji, aby stać się prawnie i moralnie wiążącą”¹³¹. Właśnie ta wypowiedź papieża, której – wedle oceny J. Llobella¹³² – nie da się pominąć w badaniu problemu waloru kanonicznego alokucji rotalnych, daje dobre podstawy do próby sformułowania wniosków.

Po pierwsze, przyjmując założenie, że nie każdy *passus* wspomnianych alokucji ma znaczenie prawne *sensu stricto*¹³³, należy jasno od-

¹³⁰ J. LLOBELL, *Sulla valenza giuridica dei Discorsi...*, s. 554.

¹³¹ JAN PAWEŁ II, *Przyjąc naukę Kościoła...*, s. 24-25, n. 6; por. BENEDYKT XVI, „*Prawne znaczenie wyroków rotalnych*”..., s. 33.

¹³² Zob. J. LLOBELL, *Sulla valenza giuridica dei Discorsi...*, s. 552, 559, 563.

¹³³ Tamże, s. 559; G. COMOTTI, *Considerazioni circa il valore giuridico...*, s. 14. Jednocześnie, nie można przejść obojętnie wobec ważnej uwagi, którą poczynił Jan Paweł II w przemówieniu do Roty z 1993 roku (poświęconemu w przeważającej części zagadnieniom ściśle prawnym, zwłaszcza zasadom interpretacji norm kodeksowych), kiedy w słowach *proporre, di anno in anno, alla vostra attenzione* podkreślił wiążący (kanonicznie) charakter omawianych alokucji – IOANNES

ciąg się od pozytywistycznych tendencji całościowego negowania ich relewancji w porządku kanonicznym. Zdecydowanie przeciwstawia się takim trendom Jan Paweł II, kiedy – w przytoczonym fragmencie wystąpienia rotalnego – stwierdza, że nie brakuje w alokucjach autentycznych deklaracji magisterialnych, które w sposób wyraźny (*actus sollemnis sensu latiore*) podają jakąś prawdę wiary. Takie deklaracje – interpretujące słowo Bożego, tzn. dotyczące prawa Boskiego: naturalnego lub pozytywnego, mają bezpośredni walor prawny bez potrzeby „żadnej dodatkowej formalizacji” – czyli bez konieczności ich sprowadzania do prawa pozytywnego¹³⁴. Przykładowo, woła Jana Pawła II było potwierdzenie – w przemówieniu do Roty z 2000 roku – prawdy, że małżeństwo ważne i dopełnione nie może być nigdy rozwiązane, nawet władzą biskupa rzymskiego¹³⁵.

Po drugie, o ile w świetle kan. 19 uzupełnienie luki prawnej może dokonywać się wedle ustalonych reguł, które m.in. każą uwzględnić jursprudence i praktykę Kurii Rzymskiej, o tyle jest oczywiste, że reguły te będą miały charakter jedynie pomocniczy w sytuacji bezpośredniej interwencji biskupa rzymskiego (ustawodawcy Kościoła powszechnego) – również wtedy, gdy luka prawna nie dotyczy materii prawa Bożego. Co więcej, nie można zapominać, że w szeregu uzupełniających źródeł prawa ważne miejsce zajmują – zgodnie z zapisem kanonu – *generalia principia iuris* z zachowaniem słuszności kanonicznej, które przekraczają funkcje li tylko pomocnicze, skoro ich cechą jest wzorcze i inspirujące oddziaływanie na kościelny porządek

PAULUS II, *Allocutio ad Romanae Rotae auditores coram admissos* [29 I 1993], AAS 85 (1993) s. 1256, n. 2; zob. H. PREE, *Aus der Rechtsprechung...*, s. 99.

¹³⁴ W przeciwnym razie powieliliby się schemat myśli pozytywistycznej. Wedle tego schematu, aby coś mogło mieć znaczenie prawne musi koniecznie „przejść” przez prawo pozytywne – zob. J. LLOBELL, *Sulla valenza giuridica dei Discorsi...*, s. 563-564.

¹³⁵ Prawdę tę papież powtarza dwukrotnie: [...] *è necessario riaffermare che il matrimonio sacramentale rato e consumato non può mai essere sciolto, neppure dalla potestà del Romano Pontefice [...] Emerge quindi con chiarezza che la non estensione della potestà del Romano Pontefice ai matrimoni sacramentali rati e consumati è insegnata dal Magistero della Chiesa come dottrina da tenersi definitivamente, anche se essa non è stata dichiarata in forma solenne mediante un atto definitorio* – IOANNES PAULUS II, *Allocutio Summi Pontificis ad Iudices, Administros Advocatosque Rotae Romanae coram admissos*, ComCan 32 (2000) s. 6, 7, n. 6, 8.

prawny¹³⁶. *Nota bene*, odnosząc niniejsze regulacje do problematyki poruszanej w alokucjach rotalnych, warto odnotować charakterystyczną wypowiedź U. Navarretego – niekwestionowanego autorytetu w dziedzinie matrymonialistyki, zasłużonego w reformie *ius matrimoniale*¹³⁷. Zwraca on uwagę na fakt, że ustawodawca kościelny był świadomy niemożności oddania w formułach prawnych całej prawdy antropologicznej dotyczącej instytucji małżeństwa¹³⁸. Stąd właśnie specjalnie zaakcentowana przez Jana Pawła II i Benedykta XVI rola orzecznictwa Roty Rzymskiej (m.in. w art. 126 konstytucji apostołskiej *Pastor bonus*) ukazywania adekwatnych sposobów wypełniania luk prawnych (przez świadectwo jednolitego orzecznictwa) w praktycznym stosowaniu kryteriów odnowionej antropologii chrześcijańskiej¹³⁹. A jednak – o czym nie wolno zapominać – nawet przyznanie wymienionemu trybunałowi apostołskiemu uprzywilejowanej roli w realizacji sądowniczego wymiaru *munus petrinum* nie zmienia w niczym faktu, że w oznaczonym normą kan. 19 (a wcześniej – kan. 20, CIC 1917) potencjalnym zakresie aktywności papież działa także sam, bez pośrednictwa swego organu zastępczego. Tu można podać dwa przykłady interwencji papieskich. W alokucji rotalnej z 1942 roku Pius XII dokonał autentycznej interpretacji pewności moralnej (w ramach uzupełnienia luki prawnej)¹⁴⁰. Z kolei w alokucjach z 1987 i 1988 roku Jan Paweł II uznał za konieczne skorygowanie praktyki licznych trybunałów dotyczącej aplikacji kan. 1095 n. 2 i 3 (w ramach obowiązujących „zasad prawnych z zachowaniem słuszności kanonicznej”)¹⁴¹.

¹³⁶ J. LLOBELL, *Sulla valenza giuridica dei Discorsi...*, s. 560.

¹³⁷ Zob. A. PASTWA, *Istotne elementy małżeństwa. W nurcie odnowy personalistycznej*, Katowice 2007, s. 116-117, 147-149.

¹³⁸ U. NAVARRETE, *La rilevanza giuridica delle allocuzioni...*, s. 11.

¹³⁹ IOANNES PAULUS II, *Allocutio Summi Pontificis...* [23 I 1992], s. 5, n. 4; BENEDYKT XVI, „*Prawne znaczenie wyroków rotalnych*”..., s. 32-33.

¹⁴⁰ PIUS XII, *Allocutio ad Praelatos Auditores ceterosque Officiales et Administros Tribunalis S. Romanae Rotae necnon eiusdem Tribunalis Advocatos et Procuratos* [1 X 1942], AAS 34 (1942) s. 338-343; IOANNES PAULUS II, *Allocutio ad Praelatos Auditores Sacrae Romanae Rotae ineunte anno iudiciali* [4 II 1980], ComCan 12 (1980) s. 9, n. 6; zob. też Z. GROCHOLEWSKI, *Pewność moralna jako klucz do lektury norm procesowych*, „*Ius Matrimoniale*” 3 (1998) s. 19.

¹⁴¹ IOANNES PAULUS II, *Allocutio Summi Pontificis ad Praelatos Auditores, Administros Advocatosque Rotae Romanae coram admissos (Il giudice non si*

Po trzecie, w oparciu o regulację kan. 16 § 1: „w sposób autentyczny ustawy interpretuje ustawodawca” oraz/lub zawartą w kan. 17 regułę interpretacji ustaw, w postaci „myśli ustawodawcy” – można mówić o formalnym znaczeniu prawnym niektórych innych sformułowań papieskich zawartych w przemówieniach rotalnych. Chodzi o te wypowiedzi biskupa rzymskiego, które choć nie odnoszą się wprost do prawa Bożego, mają – intencjonalnie – gwarantować jego operatywność (skuteczność). Takie fragmenty alokucji rotalnych można formalnie sytuować na poziomie aktów normatywnych bliskich instrukcjom (kan. 34). Nie są bowiem ustawami, ale służą urzędowej interpretacji ustaw i zawierają wskazania ich adekwatnego stosowania¹⁴². Przykładów może dostarczyć kwerenda licznych fragmentów przemówień rotalnych cytowanych w *Dignitas connubii*.

W podsumowaniu wypada przytoczyć znamienne słowa Benedykta XVI z cytowanego we wstępie jubileuszowego spotkania z sędziami Trybunału Apostolskiego (2008), w czasie którego papież m.in. zaakcentował walor dorocznych przemówień rotalnych jako nieodzowne narzędzie dochodzenia do prawdy w procesach o nieważność małżeństwa: „W ten realistyczny sposób trzeba oceniać [...] znaczenie wypowiedzi Magisterium Kościoła na temat prawnych kwestii związanych z małżeństwem, w tym także przemówień Biskupa Rzymu do Roty Rzymskiej. Są one bezpośrednim drogowskazem dla działalności wszystkich trybunałów Kościoła, wyjaśniają bowiem w sposób autorytatywny, co jest istotne w odniesieniu do rzeczywistości małżeństwa”¹⁴³.

lasci suggestionare da perizie basate su premesse antropologiche inaccettabili) [5 II 1987], ComCan 19 (1987) s. 3-8; tenże, *Allocutio Summi Pontificis ad Praelatos Auditores, Administros Advocatosque Rotae Romanae coram admissos (Il «Difensore del vincolo» è il necessario garante del rispetto della visione cristiana del matrimonio)* [25 I 1988], ComCan 20 (1988) s. 69-75. W przemówieniach tych papież stając na straży zasady konsensu określa kryteria oceny przez sędziego kościelnego i obrońcę węzła małżeńskiego psychiatrycznych i psychologicznych ekspertów biegłych sądowych. Zob. J. LLOBELL, *Sulla valenza giuridica dei Discorsi...*, s. 560-561, 563.

¹⁴² J. LLOBELL, *Sulla valenza giuridica dei Discorsi...*, s. 564; por. G. COMOTTI, *Considerazioni circa il valore giuridico...*, s. 14.

¹⁴³ BENEDYKT XVI, „Prawne znaczenie wyroków rotalnych”..., s. 33.

**The Value of Contemporary Legal and Institutional Tools of Inquiry
of Truth in the Marriage Nullity Process:
Following “the Hermeneutic of Renewal in Continuity”**

There are two main inspirations for this paper: the formula expressed in the subtitle, which was used by the Pope Benedict XVI in his address to the Rota Romana on the 27th of January 2007; and an important quote from John Paul II’s speech to the Rota (2005): „The judge must then abide by canonical laws, correctly interpreted. Hence, he must never lose sight of the intrinsic connection of juridical norms with Church doctrine”. In this doctrinal context it is suitable and fruitful to inquire into the following issues: in the first part – the normative gravity of the Instruction *Dignitas connubii*, in the second – the value of judicature of the Tribunal of the Rota Romana, in the third – the legal importance of the popes’ addresses to this Tribunal.